

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДО ПЕРЕГЛЯДУ НОРМАТИВНИХ ЗАСАД УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ І ЯВИЩЕ ПУРИЗМУ (на загальнослов'янському тлі)

У статті розглядаються сучасні тенденції (кінець ХХ — початок ХХІ ст.) до перегляду нормативних засад української літературної мови з метою як відновлення її питомих, органічних особливостей, так і дальшого вдосконалення системи її номінативних та виражальних засобів (як вияв дії різних пуристичних процесів на тлі інших сучасних слов'янських літературних мов).

Ключові слова: сучасна українська мова, норми української літературної мови, пуризм.

0. Від початку 1990-х рр., коли українська мова, проголошена державною мовою країни, стала об'єктом пильної уваги з боку суспільства й почала активно впроваджуватися в різні сфери життя (вперше так широко після періоду українізації 20-х — початку 30-х рр.), у середовищі різних кіл мовного суспільства загострилося усвідомлення того, що вона ще не просто остаточно не сформована, оскільки була мовою з неповною парадигмою соціального функціонування, але ще не до кінця й самотутня, тому що протягом кількох останніх століть не мала можливостей повнокровного самостійного розвитку, існуючи в тіні й під потужним впливом сильніших мов сусідніх народів. У складних процесах не тільки подальшого шліфування, а й часткового перегляду нормативних засад української літературної мови в бік її національної самотутності (природно, з неминучим при цьому суб'єктивізмом у різних колах мовного соціуму щодо бачення тих чи інших аспектів відзначеного явища), які помітно активізувалися в зазначений період, виділяються аспекти спрямованості цих тенденцій, функціональних сфер їх розгортання та їхньої соціально-культурної бази.

1. У загальній спрямованості цих процесів простежуються як національно-мовна тенденція — прагнення до обмежень наслідків іншомовних впливів на структуру української мови й розширення наявності в ній її питомих, органічних елементів, так і тенденція соціально-мовна — прагнення до очищення словникового складу української мови від мовних залишків радянського минулого.

1.1. Процеси національно-мовної спрямованості являють собою складний комплекс тенденцій а) до власне відштовхування від іншомовних впливів, б) до пошуків стилістичних доміант української мови та її самотутності і в) до активізації елементів мовностилістичних і правописних форм 1920-х рр. та колишнього західноукраїнського варіанта літературної мови, які в своїй цілісності

сприймаються як визначальні ознаки мовно-літературної практики західної української діаспори в її протиставленні «офіційному» варіантові літературної мови, що розвивався в радянській Україні з 1930-х рр. (остання тенденція не обов'язково усвідомлюється широкими колами мовців як така: суб'єктивно вона може зливатися з двома попередніми напрямками).

1.1.1. В активних прагненнях до усунення неорганічних особливостей у структурі української літературної мови та вживанні її одиниць на першому місці, звичайно, виступають тенденції до очищення її від чужорідних елементів зі слідами іншомовного походження.

1.1.1.1. Це спроби повторного цілісного перегляду статусу іншомовних слів (точніше, слів, неслов'янських за походженням) в українській мові із заміною їх на власне українські слова, зокрема одиниці народної мови, на словотвірні кальки, а також на інші іншомовні слова, які відсутні в російській мові, тобто спроби повернення до лексикографічної та термінотворчої практики другої половини ХІХ — першої третини ХХ ст., що впроваджуються насамперед у перекладних словниках, переважно з українською мовою як другою (особливо в галузевих російсько-українських, видання яких у цей час дуже активізувалося), наприклад: рос. *дизентерія* — укр. *різачка, червінка, дизентерія; шок* — *удар, штовх, зворух, шок; шприц* — *штрикалка, порскавка, шприц* [РУМС¹]; *елемент* — *первень, елемент; кран* — *грант, кран(т)* [Коз., Шенд.]. У самій мовній практиці це виявляється (не дуже помітно) в обмеженні частотності вживання деяких іншомовних слів унаслідок активізації давно вже наявних або, рідше, тільки створюваних слів зі слов'янськими елементами (з можливою підтримкою в цьому відповідних польських слів).

Так, слово *процент* уже явно потіснилося на користь пропонованого ще в ХІХ ст. *відсоток* (пор. п. *odsetek, odsetka*). Посилилася конкуренція між *тираж* і *наклад* (пор. п. *nakład*, хоча становище похідних *тиражний, тиражувати*, на відміну від польської мови, при цьому не змінюється), *номер* (хоча лишаються без змін *нумерувати, нумерація*) і *число, секретний, секретно* і *таємний, таємно* (службовий гриф у відповідних відомствах: «Цілком таємно»); виявляється прагнення до такої заміни й дієслів *засекречувати, розсекречувати* — штучним розширенням семантичної структури вже наявного *утаємничувати* і створенням *розтаємничувати: утаємничений* — *розтаємничений агент, документ), юрист і правник* та ін. У деяких ЗМІ та інших виданнях стали знову вживатися *летовище* («аеродром»), *копальня* («шахта»), *мірило* («масштаб»), *світлина* («фотографія»), *вислід* («результат»), *хрестиківка* («кросворд») (пор. п. *krzyżówka*), *середмістя* — про центр міста (пор. п. *śrydmieście*); у мові ЗМІ *прес-секретар* уже майже витіснене словом *речник* (яке досі мало значення «виразник, поборник, представник кого-, чого-н.»; пор. п. *rzecznik*, яке має ширше значення, вживаючись і як *rzecznik prasowy*). У державних документах почастішало вживання слова *прилюдний* (замість *публічний*): *прилюдний захист дисертації, прилюдні торги* (аукціон); у мові шкільних підручників: «Усі живі організми вчені поділили на п'ять царств: рослини, тварини, гриби, *дріб'янки* (мікроорганізми. — *О.Т.*), віруси». Ця тенденція дещо помітніша в ЗМІ Галичини, оскільки там ще відчуваються традиції пуристичної практики дорадянського періоду: *рюкзак* — *напличник (наплічник), тир* — *стрільниця, штрафний* — *карний майданчик* та ін.

1.1.1.2. Це заклики до боротьби з навалом новітніх англоамериканізмів та з менш численними запозиченнями з деяких інших мов у нових для української дійсності або істотно оновлених сферах економіки, зокрема приватного підприємництва, сферах обслуговування та харчування, торгівлі, інформатики, шоу-бізнесу, індустрії розваг, реклами, моди, політичного життя і т. ін., які висловлюються в газетних дописах читачів, рідше — у виступах науковців, пере-

¹ Список скорочень див. у кінці статті.

важно неможовознавців-термінологів². Проте в мовній практиці можна відзначити лише досить незначні позитивні результати на цьому шляху: так, нова спеціальність зв'язки з громадськістю ще недавно подавалася як *публік р(и)лейшнз* — англ. *public relations* (наприклад, у переліку спеціальностей Київського інституту культури); «Швидка їжа» (мережа кафе-ресторанів зі швидким обслуговуванням) — замість англ. *Fast-food*; поряд з конкурсами дівочої краси «*Міс...*»: «*Міс Україна — 2000*», «*Міс Львів — 2000*», «*Міс Туризм — 2000*» та ін. — конкурси з «*Пані...*» (для жінок): «*Пані Україна — 2000*», «*Пані Дніпропетровськ — 2000*» та ін.; у назві відомчого конкурсу, організованого Укрпоштою 2001 р. (до 10-річчя незалежності України): «*Пані Пошта — 2001*», а також «*Пані Пошта Луганщини — 2001*», «*Пані Пошта Львівщини — 2001*» та ін. На словотвірному рівні простежується тенденція (поки що незначна, яка виникає, з одного боку, не без впливу польської мови та мови української діаспори, а з другого, — у професійній мові) до заміни перших (аналітичних) компонентів у складних іменниках звичайними прикметниками: *бізнесовий, пресовий, інтернетний, праймовий, топовий* (поряд зі значно частішими *інтернет-конференція, прайм-час, топ-новина* та ін.) (див. докладніше в 1.1.3.2).

1.1.1.3. Це прагнення до обмеження наслідків впливу російської мови — як усунення власне русизмів³, так і не завжди усвідомлюване відштовхування взагалі від російської мови, у тому числі й від наявних у ній іншомовних слів, від слів, що структурно можуть нагадувати відповідні російські слова, від історично спільних для обох мов одиниць. Якщо обидві названі вище тенденції звичайно не доходять до стадії достатньо відчутного реального впровадження в мовне життя, то остання простежується в сучасній мовній практиці широко. Коли порівняти, наприклад, дані української частини в російсько-українських словниках до і після 1991 р., зміни в ній виявляються досить помітними, причому ця тенденція не зменшується. Вона також не обмежується тільки лексико-фразеологічним рівнем, поширюючись на сфери словотворення, морфології, синтаксису.

Так, у лексичі ця тенденція виявляється як:

а) витіснення за межі нормативного слововжитку одиниць, які до 90-х рр. вважалися основними або й єдиними, а якщо й другими, то також цілком кодифікованими, наприклад: *банкрот, ризик, вітка* (залізнична, газопроводу і т. ін.), *кофе, вищестоящий* (про інстанцію), *учбовий, вуз* (аббревіатура від «вищий учбовий заклад») — на користь відповідно *банкрут, ри-*

² Наприклад, у виступі академіка НАН України, фізика: «Чим, наприклад, слово *саміт* для нас краще, ніж було б *верхівка* або *чолівка* (останній варіант аналогічний тому, який використовують наші брати-поляки, що набагато дбайливіше ставляться до чистоти своєї мови)? Чим кращий французький термін *трани* (кредиту), ніж прості слова *частка* або *черга* (або *врешті-решт* уже міцно вкорінене в нас і всім знайоме іншомовне слово *порція*)? ... Ось ще недавні приклади: *стенд-бай, піар*. Невже ми не в змозі запропонувати назви цих понять без іншомовних запозичень? А зовсім недавно зустрів слово *тіплетрія* замість усім відомого слова *опитування*» (Наумовець А. Г. Імплементация англіцизмів в українській мові // Українська термінологія і сучасність. — К., 2001. — Вип. 4. — С. 19–20); у рекомендаціях термінологічних конференцій: *управитель* замість *менеджер*, *ринкування* замість *маркетинг* та ін. Пор. так само у виступах мовознавців: *Радчук В.* Плекаємо укрлиш... Для кого? // Урок української. — 2003. — № 8–9. — С. 26–30; *Селігей П. О.* Пуризм у термінології: український досвід на європейському тлі // Мовознавство. — 2008. — № 1. — С. 49–66.

³ Замість цього терміна — як такого, що, по-перше, також вважається запозиченням з російської мови, а по-друге, може вводити в оману своєю мотивацією як стосовний до «русської», а не до «російської» мови, — тепер нерідко вживаються далеко не бездоганний з погляду його словотвірної мотивації термін *росіянізм* і значно рідше — цілком правильний у цьому плані *російзм*. Зі словом *русифікація* стали активно конкурувати вже відоме *зросійщення* та недавні утворення *зросійщування, російщення, росіянізація*, а для заміни *дерусифікація* вже з'явилися *відросійщення, дезросійщення*.

зик, гілка, кава, вищий, навчальний, ВНЗ (нова аббревіатура від «вищий навчальний заклад») або виш (стара аббревіатура від «вища школа»);

б) відсунення на другий план одиниць, які до 90-х рр. вважалися основними назвами, наприклад: *дохід* — *доход*, *відгук* — *відзив* (про дисертацію тощо), *заручник* — *заложник*, *меншина* (про певну групу, категорію людей: *національна* і т. ін. *меншина*) — *менішність*, *оздоровниця* — *здравниця*, *оприлюднювати* — *обнародувати*, *правочинний* / *правоможний* — *правомочний*; у назвах деяких хімічних елементів: *арсен* — *миш'як*, *манган* — *марганець*, *стибій* — *сурма*;

в) активізація у вжитку одиниць, досі менш уживаних (узагалі або в певному значенні), маловідомих або й невідомих (новостворених), наприклад: *гурт* — 1) частіше в похідних *гуртом*, *гуртовий* («продаж гуртом і вроздріб») — з відповідним обмеженням у вжитку *опт*, *оптом*, *оптовий*; 2) у значенні «невелике містечко, літературне, спортивне й навіть політичне об'єднання» — з обмеженням (особливо у сфері концертно-виконавської діяльності) *група*, *ансамбль*; активізація слів *потяг* (калька п. *rosiąg*, яке є калькою нім. *Zug*), *налаштувати* («налаштувати свій приймач», «влада налаштована рішуче»), *носпіль*, *снодійний* та ін. — у конкуренції з *поїзд* (калька рос. *поезд*), *настроювати*, *підряд*, *снотворний* та ін.; активізація іношомовних слів, відсутніх у російській мові, з відповідним обмеженням спільних іношомовних слів: *валіза* (пор. п. *waliza*), *мана* (пор. п. *тара*), *піг(т)улка* — у конкуренції з *чемодан*, *карта* (географічна) (лишається, однак, без змін, як і в польській мові, *картографія* і т. ін.), *таблетка* (хоча п. *piłulka* — це «пігулка»); із заміною слів зі слов'янськими компонентами на виразно іношомовні слова: *аг(т)енція*, *консула(я)т*, *амбасада* (пор. п. *agencja*, *konsulat*, *ambasada*) — у конкуренції з *агентство*, *консульство* (зі слов'янським суфіксом), *посольство*; у мові ЗМІ майже перестали вживати слово *вертоліт* (хоча й зі слов'янськими елементами, але запозичення з російської мови) — із заміною його на *гелікоптер* (пор. п., англ. *helicopter*; пор. факт протилежної заміни в руслі послідовного пуризму в сучасній хорватській мові: *vrtolet* замість *helikopter*) і *гвинтокрил* (очевидно, це слово вважають власне українським утвором, тоді як насправді це також запозичення з російської мови ще радянського часу: *винтокрыл*, але в іншому значенні — літальний апарат з ознаками як вертольота, так і літака). Така активізація виявляється також як «вирівнювання» в межах словотвірних парадигм, коли на зміну номінативному суфлетивізму на зразок *квиток*, але *білетер*, *термін* (часовий), але *відстрочити* та ін., *обсяг*, але *об'ємний*, *місто*, але *городяни*, *справа*, але *діловодство*, *прізвище*, але *однофамільє*, *вмикати*, *вимикати*, *перемикати*, але *відключати*, *включати* (мотор, швидкість, сигналізацію, телефон і т. ін.) дедалі частіше пропонуються *квиткар*, *відтермінувати* та ін., *обсяговий*, *містяни* (старий відповідник *міщани* видається вже неприйнятним через пейоративність його переносного значення), *справочинство* (*справоведення*), *однопрізвичник*, *відмикати*, *підмикати* («відмикають квартиру від сигналізації»). — ВЗ, 3.08.2006; «підімкнули апарат штучного дихання». — Експрес, 11.07.2002). Однак лишаються ряди, де на заваді подібному вирівнюванню постають певні власне мовні перешкоди, пор.: *відряджати*, *відрядження* і т. ін. (з усуненням *командирувати*, *командирювати* і т. ін.), але *прикомандирювати* (пропонований варіант *приряджати* не приживається); наявні численні випадки непослідовності в доборі перекладних відповідників, пор.: *сахарат*, *сахарид*, *сахароза* і *цукроза* [РУСНТ 1998, с. 470] — *цукрат*, *цукрид*, *цукроза* [РУСЖ, с. 1070].

У словниках новітнього часу така тенденція виявляється також як зняття обмежувальних стилістичних ремарок щодо вживання багатьох слів, які, не маючи відповідників у російській мові, могли раніше видаватися лексикографам одиницями зі зниженим стилістичним статусом, які з тих чи інших причин могли сприйматися як «націоналістичні», — наприклад, щодо слів, які в найавторитетнішому тлумачному словнику української мови попереднього періоду [СУМ] були подані з позначками *заст.* (*дохід*, *переднє слово*, *поетка*, *попри* у значенні «всу-переч, незважаючи на», *розвій* та ін.), *розм.* (*вишкіл*, *головнокомандувач*, *завдовжки*, *замалий*, *наспити* — про страву, *розбудовувати*, *розбудова* та ін.), *рідко* (*виокремлювати*, *започаткувати*, *захопливий*, *злука*, *однострій*, *поліційний* та ін.), *діал.* — переважно щодо слів, які вживалися в Західній Україні (*людність* у значенні «населення», *наклад* у значенні «тираж»), *обійстя*, *упосліджувати* та ін.), тоді як стилістично нейтральними, основними назвами було подано *дохід*, *головнокомандуючий*, *поліцейський* та ін.

Зміни в моделях словотворення: в іменниках — назвах діяча відбувається подальше усунення утворень із суфіксами *-чик(-щик)* на користь *-ник*: *барабанник*, *виборник*, *переносник* та ін.; у віддіслівних іменниках — назвах дій — розширення функціонування моделі на *-ння*: *голодування* (*оголосити голодування*), *доставлення*, *з'явлення*, *оброблення*, *усихання*, *чищення* (перен.: *етнічне чищення*) і т. ін. (замість моделі з *-к-а*: *голодовка*, *доставка*, *явка*, *обробка*, *усушка*, *чистка* і т. ін.); у відносних прикметниках — розширення моделі з суфіксом *-к-ов-*: *виставковий*, *заявковий*, *копійковий*, *пересадковий* і т. ін. (замість моделі з *-очн-*, *-ечн-*: *заявочний*, *копієчний* і т. ін.); у присвійних прикметниках — активізація творення похідних від

прізвищ (втім, далеко не всі це приймають): «за Кравчукового президентства», «проведення Огієнкового року» (на вшанування пам'яті Івана Огієнка), «Осьмаччине свято на Черкащині» (на вшанування пам'яті Тодосія Осьмачки); активізація моделей творення складних іменників з *-гін*: *водогін, газогін, трубогін* і т. ін. (замість моделі з *-провід*: *водопровід* та ін.), складних прикметників з *-подібний* замість *-видний*: *щитоподібний (щитоподібна залаза)* і т. ін., термінологічних складних іменників і прикметників з *багато-* замість *много-*: *багатогранник, багатокутник, багаточлен, багатократний* і т. ін.; у дієсловах — активізація творення і вживання форм без суфікса іншомовного походження *-ир(-ір-)*: *дотувати, драпувати, компостувати* (проїзний документ, хоч пор. *компостер*), *котувати, курувати* («здійснювати нагляд»), *маршувати, продюсувати, режисувати, сервувати, фармувати, фундувати* (екон.), *юстувати* та ін. Витісняються з ужитку колишні активні дієприкметники на *-чий* (уже не тільки у власне дієприкметниковому значенні, як раніше, а й у похідних прикметниковому та іменниковому значеннях) із заміною їх віддієслівними прикметниками, віддієслівними іменниками, іншокореневими лексичними одиницями: *породжувальний, уточнювальний, жарознижжувальний* і под.; *командувач, виконувач (виконавець) обов'язків*, набув продуктивності тип *голодувальник, голосувальник, мітингувальник, протестувальник* і под.; *нарколітичний, наявний, чинний* — замість *оточуючий, існуючий, діючий* ⁴.

Унаслідок такої конкуренції лексичних дублетів, словотвірних і граматичних варіантів, спрямованої на усунення одиниць і явищ, подібних до російської мови, відбувається, з одного боку, помітне розширення варіантності в літературному мовленні: так, відповідником до рос. *масло* (моторне і т. ін.) на зміну широковживаному в радянській час *масло* пропонують [*ридинне*] *мастило, олива, олія* (пор. п. *olej*); з другого боку (поки що значно меншою мірою), — обмеження попередньої варіантності (з витісненням подібних одиниць: так, з варіантів конструкцій на позначення часу «Зараз *десять годин / десята година*» і под. перший уже не вважається нормативним; див. вище також *банкрот / банкрут* і под.) ⁵.

Отже, можна зробити висновок про те, що маятник у загальнонаціональному виборі найближчої перспективи для української мови вже хитнувся в бік її подальшої «українізації» (з неминучим при цьому суб'єктивізмом унаслідок історичної та структурної близькості обох мов), і це, безперечно, зрозуміло навіть тим суспільним колам, які проти такого вибору. Якщо від середини 30-х до 90-х рр. перевагу дедалі більше почали віддавати (свідомо чи несвідомо) тому з варіантів, що подібніший до відповідної російської мовної одиниці, то тепер переважно спостерігається протилежна тенденція. Як негативні оцінки ненормативного слововживання внаслідок інтерференції з боку російської мови (нерідко це лише на думку того, хто дає таку оцінку) набули досить значного поширення, крім слова *русизм (росіянізм)*, слова *калька* (не у власне лінгвістичному значенні, а як ненормативний русизм), *суржик* (для характеристики мовлення зі слідами такої інтерференції).

Конотації безперечної «українськості» подібних одиниць у сприйнятті багатьох людей особливо виразнюються під час тих суспільно значущих подій, коли саме такі слова стають їх назвами й, відповідно, ключовими словами у сфері позначень певного явища. Так, після авіакатастрофи з великими людськими жертвами над аеродромом у Скнилові (в околицях Львова) в липні 2002 р. («скнилівської трагедії») її місце не тільки у львівських, а й у загальноукраїнських ЗМІ іменувалося переважно як *летовище*, а не *аеродром*. Громадсько-по-

⁴ Пор. подібні лексико-стилістичні та словотвірні процеси в сучасній білоруській мові: *Выгонная Л. Ц.* Беларускае літаратурнае вымаўленне // Беларуска мова.— Орле, 1998.— С. 140–147; *Лукашанец А. А.* Словаўтварэнне // Там же.— С. 185–190; *Садоўскі П.* Інавацыі 90-х гадоў у мове беларускіх недзяржаўных выданняў // Беларуска мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы.— Мінск, 2001.— С. 222–234.

⁵ Див. докладніше: *Тараненко О. О.* Нормативні тенденції в сучасній українській мові і явище варіантності // Українська термінологія і сучасність.— К., 2007.— Вип. 7.— С. 25–37.

літичні події в центрі Києва, а потім і у всій країні восени 2004 р., які мали на меті не допустити фальсифікацій під час чергових президентських виборів і дати можливість прийти до влади тим колам, що їх учасники цих подій розцінювали як сили проукраїнської орієнтації (на відміну від табору їх опонентів), дістали назву «*Помаранчевої революції*» (за кольором символіки), хоча в побуті основними позначеннями цього кольору є *жовтогарячий* і *оранжевий*.

Подібне ставлення в певних колах української культурної еліти існує щодо «Українського правопису» 1928 р. — як до такого, що не тільки був найбільш докладно й систематизовано опрацьованим порівняно з попередніми правописами, а й найповніше відбивав дух української мови, на відміну від зрусифікованих наступних правописів. На користь такої оцінки промовляє й той факт, що з посиленням репресивних утисків тоталітарного режиму його було заборонено і, отже, він є одним з елементів «Розстріляного відродження». На різноманітних публічних заходах, присвячених українській мові, звичайно лунають виступи і приймаються звернення за повернення норм цього правопису (як і за активніше впровадження в мову практики української лексикографії й термінології «золотого віку» — періоду 20-х — початку 30-х рр.), хоча достатньо повне уявлення про нього мають сьогодні навіть не всі мовознавці (зокрема й ті, що підтримують його повернення), не кажучи вже про ширший загал. Тому, наприклад, призупинення державною владою на початку 2001 р. — як наслідок бурхливого й заполітизованого обговорення цієї проблеми в широких колах суспільства — запровадження нового проекту правопису [УП-99], який позиціонувався його прихильниками як такий, що найбільше відповідає духові й букві правопису 1928 р., було не просто різко критично сприйнято в цих колах, а й розглядалося як ще один крок на шляху нищення української мови, пор., наприклад: «Поразка останньої реформи українського правопису — гірке свідчення ще однієї перемоги приснопам'ятної теорії “злиття мов” (російської і української) слідом, звичайно, за “злиттям соціалістичних націй”» (журн. «Київ», 2002, № 7–8, с. 168)⁶.

Відзначені мовні процеси, як і відповідні явища мовної свідомості, — це закономірна реакція українського суспільства на попередній тривалий період несамостійного розвитку та соціально й стилістично обмеженого функціонування української літературної мови. Але разом з тим у багатьох своїх виявах вони є наслідком незнання реальної української мови у всій її історичній і функціональній повноті, вагань і сумнівів значної (переважної?) частини україномовного соціуму щодо свого знання справжньої української мови. Свідченням цього є численні випадки гіперкоректності на різних мовних рівнях щодо вживання одиниць, спільних з російською мовою, — з активізацією вживання при цьому, наприклад, у лексиці слів: *гарний, гарно* — замість *хороший, добрий, добре* (в українських субтитрах до к/ф «Тихий Дон» на т/к «Україна», 21–22.01.2006: «— Не плач, моя хорошая!» (мати до дочки) — «— Не плач, моя гарна!», «— Хороший мой!» (жінка, жаліючи, до дитини) — «— Гарний мій!»; «Все буде гар-

⁶ За особливостями реалізації тенденцій до «українізації» або до «європеїзації» (див. 1.1.3) УП-99 можна розцінювати як помітно більш «українізований» варіант українського правопису порівняно не тільки з правописами від 1933 р. до 1990 р., а й з УП-28: це, зокрема, запровадження апострофа після губних, задньоязикових і фарингального приголосних в іншомовних словах (*б'юро, к'юре, Г'юю* і под.), запровадження початкового *и* на місці етимологічного *і* в певних словах (наприклад, *иржа, иноді, инопланетянини*, звідки впливає й *та ин., і т. ин.*) і подальше поширення вживання *и* замість *і* у власних іншомовних назвах (брати *Гримм, Дидро* та ін.), розширення відмінювання іншомовних іменників з кінцевим *-о* та деякі інші явища.

но» — переклад назви російського т/ф «Всё будет хорошо»), *диво* — замість *чудо* (*сім див світу*; «У пошуках «українського дива». — День, 21.10.1997; навіть щодо релігійної сфери: «Дива печер Лаврських». — К., 1997 — у назві книжки, хоча лишаються *чудотворець, чудотворний, чудодійний*; пор. у двох виданнях перекладу однієї книжки: Керрол Л. Аліса в *Країні Чудес*. — К., 2001 і Аліса в *Країні Див*. — К., 2005 — вид-во «А-ба-ба-га-ла-ма-га», за ред. І. Малковича). Якщо раніше в питаннях культури української мови звертали увагу на небажаність конструкції з формою наз. в. (замість род. в.) у привітанні *Доброго ранку!* / *Добрий ранок!* (пор. рос. *Доброе утро!*), то тепер уже привертає увагу значна активізація форм род. в. у привітаннях *Доброго дня!* і *Доброго вечора!* (замість традиційних форм з наз. в., пор. у вже лексикалізованих формах *Добридень!* і *Добри вечір!*, — як відштовхування від рос. *Добрый день!*, *Добрый вечер!*). Вплив російської мови на свідомість носіїв української мови, таким чином, лишився, але вже як зворотний, як гіперпуризм. Україномовні газети і журнали охоче й часто некритично друкують листи читачів або й коментарі журналістів, письменників, літературних редакторів з такими, наприклад, зауваженнями, що слід казати не *груші і сливи* у значенні плодів (*Купуйте груші і сливи*), а *грушки і сливки* (журн. «Урок української», 2005, № 7, с. 28). У своєму наївному вияві такі гіперпуристичні тенденції захоплюють навіть одиниці, не тільки безумовно питомі, але й семантично не дублетні щодо тих, які визнаються небажаними, наприклад: *діжка* замість *бочка* (*порохова діжка, солярка в діжках, діжка квасу* — про цистерну для вуличної торгівлі), *віл* замість *бик* (*1997 рік за східним календарем — рік Червоного вола, «Золотий віл»* — одна з нових марок українських вин).

У прагненні до таких замінів ЗМІ, лексикографічні джерела можуть навіть не зважати на можливість виникнення при цьому семантичної неоднозначності актуалізованого слова (навіть у межах тієї самої тематичної сфери): *гуртовий* (в економіці) — 1) оптовий, 2) валовий; *набій* — заряд, снаряд і патрон; *шпиталь* — госпіталь, лікарня, лазарет [наприклад: Сл. військ.]; *летовище* — аеродром, аеропорт; *часопис* — журнал і рідше газета; *речник*, крім уже наявного значення «представник кого-, чого-небудь», — це ще «прес-секретар» і «прес-аташе» (пор. невідомо в якому з цих значень: «один з офіційних речників міністерства оборони Великобританії». — ГУ, 8.06.1998).

1.1.2. Спрямованість сучасного українського пуризму насамперед проти впливу тільки однієї з мов — російської, яка сприймається як основна загроза самототожності української мови, не стає перешкодою на шляху іншомовних запозичень у цілому, питома вага яких у структурі української мови, навпаки, помітно зростає.

1.1.2.1. Насамперед, як уже відзначалося, у зв'язку з переходом країни до нових форм політичного, економічного, культурного і т. ін. життя, у зв'язку з відкритістю культурно-інформаційного простору країни для глобалізаційних процесів з «іхньою» англійською мовою — це запозичення як абсолютні (безпосередньо з іншої мови), так і відносні (перехід до широкого публічного вжитку раніше вузькоспеціальних термінів суспільно-політичного та економічного життя на зразок *імплементація, реадмісія* «повернення емігрантів», *дефолт, офшор, профіцит* бюджету, *регрес*: «шахтарям виплатили регрес»).

Такі слова можуть ставати ключовими в позначеннях певного періоду (*епоха бартеру, бартеризація економіки* — про економічне життя країни кінця 80-х — початку 90-х рр.), способу і стилю життя (*гламур* — про блиск, шик сучасного «світського» життя), якості чого-не-

будь: «Ця пісня — не формат» (несучасна, непопулярна, не відповідає стилю певної радіостанції, телепрограми); їхня семантико-стилістична адаптація виявляється в набутті переносних значень: *бартер* розм. «обмін (узагалі)», *спонсор* жарт. «про багатого, впливового коханця»; як найвища похвала організаторським, управлінським здібностям кого-небудь уживається: «Він добрий *менеджер*» або навіть *top-менеджер*. Досить часто такі запозичення закріплюються там, де для позначення відповідних понять уже є, здавалося б, цілком придатні як із семантичного, так і зі стилістичного погляду українські відповідники: *мас-медіа* мн., *медіа* мн. (пор. *засоби масової інформації*), «використовувати нафтопровід Одеса — Броди в реверсному (пор. *зворотний*) напрямку», *диверсифікувати* (пор. *урізноманітнити*) джерела енергопостачання», «*екзекутивний* (пор. *виконавчий*) директор», «цей фільм — *копродукція* (пор. *спільне виробництво*) кількох країн», *політичний пресинг*, *пресингувати* (пор. перен. *тиск*, *тиснути*). Пор. у газетному репортажі про один із «Сезонів моди»: «Давайте припинимо робити в Україні тижні *прет-а-порте* (фр. *prêt-à-porter* «готовий одяг». — О. Т.)! — з такої неочікуваної пропозиції почалася розмова з відомим львівським модельєром... ...Як я маю показувати своє класичне дефіле за зразками європейських *фешинів* (англ. *fashion* «мода») мод.? ... Може, варто відокремити речі *от кутюр* (фр. *haute couture* — букв. «висока мода») та *арт* в інше шоу?» (ВЗ, 5.04.2002). Очевидний статус подібних слів як не просто нових і далеко не всім знайомих запозичень, а як явних варваризмів у тканині української лексики не заважає їх вільному функціонуванню у ЗМІ, розрахованих на широкого користувача, пор. так само: «фільм у жанрі *екшен / екшн*» (також з відмінюванням: род. в. *екшену* і т. д. — англ. *action*), «улаштувати *промоцію / промоушен / промоушн* (англ. *promotion*) фільму» і под. Запроваджуються одиниці, форма яких може за випадковою співзвучністю асоціюватися зі змістом уже наявних в українській мові слів: *пілотний* (дослідний, пробний) *проект*, *стоковий* (англ. *stock*): *стоковий магазин*, *розпродаж за стоковими цінами*. Як неофіційні синоніми-перифрази до відповідних українських назв часто вживаються *парламент* (про Верховну Раду України), *спікер*, *мер*, *мерія*, *губернатор* (останнє — з Росії). Уже сформувалися досить продуктивні словотвірні моделі з компонентами англійського походження: *арт-галерея* (пор. *художня / картинна галерея*), *арт-студія*, *арт-ринок*, *арт-директор* та ін., *ток-шоу*, *реаліті-шоу* та ін. (у назвах телепрограм), *PR(піар)-кампанія*, *піар-хід* та ін., *VIP(віп-, ві-ай-пі)-гість*, *віп-номер* (у готелі), *віп-обслуговування* та ін., *летіти бізнес-класом*, *економ-класом*, *готельний номер президент-класу* (унаслідок продуктивності подібних моделей у структурі української, як і інших сучасних слов'янських мов, посилюється наявність аналітизму⁷); *іміджмейкер*, *кліпмейкер*, *ньос(з)мейкер* та ін.

1.1.2.2. У зв'язку з помітною активізацією в загальноукраїнському літературному мовленні (у мовній практиці певних культурних кіл, окремих засобів масової інформації, книжкової та телепродукції тощо) елементів західноукраїнської (галицької) і західнодіаспорної мовних практик (з їхніми полонізмами, германізмами, в останній — також з англоамериканізмами, відсутніми в «офіційному» варіанті літературної мови), які почали вживатися поряд з досі прийнятими українськими словами і взагалі словами зі слов'янськими структурними елементами або замість досі усталених іншомовних слів (*пігулка* замість *таблетка*, *міліціант* замість *міліціонер* і под.), наприклад: *атентат*, *виконати атентат* (у контексті діяльності ОУН, УПА в 20–50-х рр., пор. з «перекладом»: «Михайло Цар... виконав атентат — здійснив замах на директора української гімназії». — Експрес, 2.02.2006), *інвазія* («25.12.1917 — Московська армія під командою В. Антонова-Овсієнка розпочала інвазію України». — УС, 27.11.1997) замість *навала*, *вторгнення*, *офензива* («У половині липня большевики розгортають шалену офензиву на очікуваному відтинку фронту». — ЗВУ, 15.07.2004) замість *наступ*, *драстичний* («...занадто драстичним було в суспільстві саме те слово — «націоналізм». — Книжник-review, 2000, № 5) замість *різкий* або *ризикований*, *мілітарний* (*втручання*, *допомога* і т. ін.) замість *військовий*; переважно у

⁷ Див. на матеріалі сучасних слов'янських мов, наприклад: *Savický N. P. Neologie jako singulární bod jazykovědy // Česká slavistika 2003 : České přednášky pro XIII. mezinárodní Kongres slavistů. — Praha, 2003. — S. 141–142.*

львівській пресі: *атракційний* («За три роки нафтогін «Одеса-Броди може стати *атракційним* туристичним маршрутом». — Львівська газета, 29.07.2004) замість *захопливий, привабливий, сателітарний (телебачення, антена)* і т. ін.) замість *супутниковий* та ін. У ряді випадків закріплення подібних слів полегшується відсутністю їх однослівних відповідників, наприклад: *академія* «урочисте засідання, збори», *імпреза* (замість *виступ, концерт, вистава; вечір; захід*), *каденція* «строк повноважень (скликання)» (це слово можуть уживати й російськомовні політики), *кандидувати* «бути кандидатом [на виборах], балотуватися», *симпатик* (про вплив діаспорної та західноукраїнської мовних практик див. також у 1.1.3.2).

1.1.3. Спрямованість на пошуки стилістичних доміант української літературної мови виявляється у двох протилежних комплексах мовних явищ, які звичайно виникають як продовження схарактеризованих вище тенденцій до власне дистанціювання від інших мов (переважно російської), можуть бути скеровані на орієнтацію стильової бази літературної мови та сукупності її номінативно-стилістичних засобів або в бік народних джерел, як їх розуміють відповідні кола мовців, або в бік певної елітарності, які мають свою передісторію в розвитку нашої літературної мови і країні вияви яких депо умовно можна назвати (в традиціях українського мовознавства ХХ ст.) як «народницько-етнографічну» і «елітарну» мовно-культурні орієнтації⁸. Ці протилежні тенденції, однак, нерідко співіснують в ідіолекті однієї особи, в мовній прак-

⁸ Подібне розмежування позицій опонентів у мовних дискусіях і тенденцій у мовному будівництві характеризується звичайно як протиставлення «(народницько-)етнографічної», або «романтичної», і «європейської» («європеїзаторської») орієнтації. Див., зокрема, щодо періоду початку ХХ ст. (з такими крайніми позиціями в мовній полеміці, як, з одного боку, у часто цитованому і висміюваному його опонентами висловлюванні І. Нечуя-Левицького ще 1878 р.: «Для літератури взірцем книжного язика повинен бути іменно язык сільської баби з її синтаксисом»), а з другого, — у виступі І. Стешенка проти «лемуиту людей, що низькоококо хотять затримати націю, для домашнього обиходу, при мові баби Палажки») і особливо «українізації» 20-х рр.: Чапленко В. Історія нової української літературної мови (XVII ст. — 1933 р.). — Нью-Йорк, 1970. — С. 192–229, 330–335, 344–350, 378–383, 415–423; Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. — [Б. м.], 1987. — С. 166–169, 204; Шевельов Ю. О. О. Потебня і стандарт української літературної мови // Мовознавство. — 1992. — № 3. — С. 66–68; Wexler P. N. Purism and Language: A Study in Modern Ukrainian and Belorussian Nationalism (1840–1967). — Bloomington, 1974. — P. 110–181; щодо сучасного періоду: Тараненко О. Українська мова на сучасному етапі (кінець 1980-х — 1990-і роки): старі і нові проблеми // Третій Міжнародний конгрес українців : Мовознавство. — Х., 1996. — С. 32; Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс : Мова, культура, влада. — К., 2000. — С. 162–192.

Щодо полеміки серед українських мовознавців 20-х рр. пор., з одного боку, у М. Сулими: «Базою української літературної... мови може бути тільки народно-масова стихія, зафіксована, наприклад, в етнографічних матеріалах і якнайскрапніше виявлена в творах таких письменників, як Марко Вовчок, Арх. Тесленко, Ганна Барвінок» (цит. за: Жовтобрюх М. А. Нарис історії українського радянського мовознавства (1918–1941). — К., 1991. — С. 87); з другого боку, в О. Синявського: «Велетенський розмах... українізації не міг не породити й специфічних ухилів та викривлень саме в українській мові. Свого часу навалюю навалили були всілякі мовні варваризми, без найменшої користі захаращуючи мову зайвиною, непотребом. У боротьбі з цим виявився другий ухил, в своїй основі не менш шкідливий, як і перший. Це тенденція «українізувати» українську мову. Справді-бо, як назвати досить поширені тепер намагання прищеплювати українській мові все таке, що не властиве російській чи польській мові, обминати все спільне з ними, і тим, з одного боку, подекуди калічити мову, а з другого, — зводити її на ступінь селянського примітиву? ... Привід до такого калічення дають деякі теоретики мови, що в етнографічних матеріалах добачають альфу й омегу української мови, а в мові М. Вовчка — вершок стилістичних досягнень і можливостей» (Синявський О. Норми української літературної мови. — Х.; К., 1931. — С. 5–6).

тиці одного засобу масової інформації, певних кіл мовного соціуму: пор., наприклад, у вихідних даних друкованого органу т-ва «Просвіта» — газети «Слово Просвіти», з одного боку, «завулок Музейний», з другого, — «шеф-редактор NN», тоді як за традицією мало б бути відповідно *провулок* і *головний редактор*.

1.1.3.1. З одного боку, це тенденції до пошуків (вони звичайно подаються як «відродження») питомості, народності, самобутності української літературної мови, які полягають в орієнтуванні на «справжню»⁹ українську мову.

А. Насамперед це, звичайно, найзагальніша тенденція до дальшої «українізації» літературної мови — з усіма її як об'єктивно, так і суб'єктивно зумовленими формами реалізації в різних конкретних випадках (див., зокрема, в п. 1.1.1.3 приклади її реалізації на рівнях лексики і словотворення). Поширюються ті мовні форми, які вважаються властивими тільки або переважно українській мові¹⁰.

Так, у фонетичі це, зокрема, звук [і] на місці етимологічного [о]: *бійня* (уже не тільки в переносному, а часто й у прямому значенні), *дохід*, *заготівка* (замість *заготовка*), *кросівки*, *стійка* (замість *стойка*), *Нагірний Карабах*; [и] на місці [і] в іншомовних словах: *католикос*; за чинним правописом (УП-90), це розширено в іншомовних власних назвах: *Мадрид*, *Тибет*, *Лейтциг*, *Чилі* та ін., у мовній практиці це виявляється ще ширше: *Зиновій* замість *Зіновій*, нове слово *Туркменістан* (замість колишнього *Туркменія*) часто вживається як *Туркменистан* (у давно вже усталеному *Афганістан* цього не відбувається); в УП-99 рекомендовано в питомих словах форми *иниший*, *иній*, *иржа* та деякі ін. У системі словозміни іменників¹¹ — у формах род. в. одн. іменників чол. р. на приголосний, за УП-90, розширено вживання закінчення *-у(-ю)* з відповідним обмеженням форм на *-а(-я)*: *інвентарю*, *чагарнику* та ін. (у назвах збірних понять, у тому числі кушових і трав'янистих рослин), *коридору*, *сарая* та ін. (у назвах будівель, приміщень), у назвах абстрактних понять; розширено як обов'язкове вживання форм кл. в. в їх конкуренції з формами наз. в.; за ОС-94, розширено кількість випадків чергування г, к, х / з, ц, с в іменниках чол. р. — іншомовних словах, хоча й непослідовно: у *Карабасі-ху*, у *Кенігсберзі-гу*, на *Аюдазі*, на *Карадазіл-гу* та ін. Досить помітно увиразнилася тенденція до віддавання переваги (у реальному мовному вжитку чи, поки що частіше, тільки в рекомендаціях) історично пізнішим варіантам мовних одиниць і категорій, відсутнім або принаймні обмеженішим у російській мові, які розцінюються (обгрунтовано чи ні з погляду реальної історії мови) як власне або більш українські: *аніж*, *окрім*, форми род., дав. і місц. в. числівників *п'ять*, *десять* і под. як *п'ятьох*, *п'ятьом*, синтетичні форми ступенювання прикметників і дієприкметників: *східніший*, *найвдаліший*, *найрозпродуванийший* і под., синтетичні форми майб. ч. дієслів: *одержуватимемо* і под. (пор. історично первинніші форми *ніж*, *крім*, *п'яти* і под., аналітичні форми *більш східний* і под., *будемо одержувати* і под.). Явище досить регулярної варіантності префіксів *в... / у...* розширюється, виявляючи тенденцію до обмежування тільки фонетичним фактором і долаючи опір стилістичного та семантичного чинників, — з одного боку, з уживанням *у* замість *в*: *почастішання випадків усесвіт*, *усеукраїнський* і под.; *вплив / вплив (під впливом чого-небудь, він впливова людина)*, *внутрішній / унутрішній (крізь унутрішню форму)*; з другого боку, з *в* замість *у*: *взаконовати*, *внемозжливлювати*, *вточняти* і под. Значно частотнішим стало вживання еднального сполучника *та*, зокрема й у тих випадках, де з фонетичного, семантичного (при певному протиставленні понять) і загальностилістичного боку краще було б липати сполучник і: «NN закінчила у 1997 році Київський університет імені Тараса Шевченка... *та* їй присвоєно кваліфікацію філолога, викладача

⁹ Пор., наприклад, серед вимог до учасників одного з літературних конкурсів: «основними критеріями оцінки творів є їхня художня вартість, справжня (? — О. Т.) українська мова» (ЛІУ, 6.02.1997).

¹⁰ Пор., наприклад: *Ermolenko S.* Новое в норме украинского языка // Sprachwandel in der Slavia: Die slavischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert: In 2 Tl. / Hrsg. L. N. Zibatow. — Frankfurt am Main etc., 2000. — Tl. 1. — С. 307–310.

¹¹ Див. докладніше: *Тараненко О. О.* Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (у межах граматичних категорій іменника) // Мовознавство. — 2005. — № 3–4. — С. 85–104; *Тараненко О. О.* Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (у межах іменних граматичних категорій) // Мовознавство. — 2006. — № 1. — С. 44–61.

української мови та літератури» (запис у дипломі); «Село та люди» (телепрограма на УТ-1), роман «Війна та мир» і под.

У мові ЗМІ, художньої літератури нерідко українізуються особові імена: «Ганна, дочка князя Ярослава Мудрого», *Ганна Ярославівна* (ведучий розважально-пізнавальної програми на Новому т/к, 24.02.2008); «листи Богдана Хмельницького до королеви Швеції *Христини*» (ведучий новин ТСН на т/к «1+1», 2.03.2008; перекладачка ж назвала її *Крістіна*); Ганс *Християн* Андерсен. Снігова королева. — К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2000; у відтворенні імен діячів церкви це відбувається з поступовою відмовою від церковнослов'янської традиції: *Іван Христитель*, *Папа Іван Павло II* (липається й *Іоанн*, *Іоан*).

Цей загальний напрям реалізується також у кількох наступних конкретніших тенденціях.

Б. Це тенденція до дальшої демократизації нормативних засад української літературної мови¹². Так, у загальному процесі активізації словотвірної фемінізації в українській літературній мові¹³ в одних випадках відбувається стилістична нейтралізація фемінативів, уже наявних у ній (зокрема в 20-і рр.), але фіксованих у словниках до 90-х рр. з обмежувальними позначками (переважно як розмовних: *директорка*, *поетка*, *інженерка*, *професорка* та ін.), в інших — творення нових одиниць або засвоєння їх з мови західної української діаспори (*лідерка*, *прем'єрка*, *прес-секретарка*, *режисерка*, *спікерка* та ін.).

Проте в подібних процесах, звичайно, далеко не завжди можна провести межу між тими явищами, яких об'єктивно потребує літературна мова, але які штучно були стримувані в попередні періоди її розвитку, і тими, які перебувають уже поза цими потребами, які призводять уже до сплутування виражальних ресурсів різних стилів і жанрів (до надмірного «орозмовлювання» літературної мови, до того чи іншого спрощення її стилістики, тобто до наступної з поданих тенденцій). Наприклад, у загальних межах розвитку названої вище тенденції до словотвірної фемінізації постає питання про доцільність її поширення, зокрема, у випадках, де переважає акцентування на позначенні не стільки власне особи жіночої статі за її родом занять або соціальним становищем, скільки самого роду занять (становища), представником якого є в даному разі жінка: «*NN, докторка* економічних наук», «*NN, президентка* Інституту освіти» і под. (із сучасних ЗМІ), не кажучи вже про численні випадки явного зниження й навіть огрублення конотації механічно поширюваних літредакторами ЗМІ фемінативів із суфіксом -к-а на зразок: «*керівничка* партії» (чому б уже тоді не *керівниця*?), «*нова міністерка* соціальної політики», «*колишня мерка* Ірпеня». Ведуться дискусії щодо відмінювання іменників іншомовного походження на -о (крім уже давно санкціонованих *пальто* і *ситро*): прихильники відмінювання, зокрема упорядники УП-99, наполягають на тому, що це цілком відповідає духові української мови, широко простежується в народній мові, але штучно стримувалося в радянський час; їх опоненти вказують на ореол просторічності, який уже закріпився в масовій свідомості за фактом відмінювання таких слів¹⁴.

В. Це тенденція до посилення використання елементів народно-розмовної мови й, відповідно, до обмеження елементів книжної мови в структурі літературної мови, до «простішої», «народнішої» стилістики, яка і вважається в пев-

¹² Ті аспекти вияву демократизації літературної мови — не тільки української, а й інших слов'янських, які стали досить бурхливо виявлятися в їхньому розвитку з кінця 1980-х рр. у зв'язку із загальною демократизацією суспільно-політичного життя, обмеженням «редакторського» втручання і т. ін., тобто «соціальна» спрямованість їх демократизації, тут, звичайно, не розглядаються: на відміну від тенденцій «національно-демократичної» спрямованості вони, навпаки, мають антипуристичний характер.

¹³ Див. докладніше: *Тараненко О. О.* Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний рух // *Мовознавство*. — 2005. — № 1. — С. 21–23.

¹⁴ «Для деякого невідмінювання відповідних іншомовних лексем є якоюсь особливую ознакою «культурності», а відмінювання — простацтва, селянськості» (*Німчук В. В.* Проблеми українського правопису ХХ — початку ХХІ ст. — К., 2002. — С. 57). Докладніше огляд цього питання див.: *Тараненко О. О.* Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (у межах іменних граматичних категорій). — С. 48–53.

них колах мовців органічнішою для української літературної мови (без належного розмежування в цьому плані різних стилів і жанрів літературної мови, що було характерним і для народницько-етнографічного напрямку XIX — першої третини XX ст.), до зміщення стилістичного регістру на шкалі «книжне — нейтральне — розмовне» і ширше — «піднесене — знижене» в бік нейтральнішого або нижчого з полюсів цих опозицій (аж до випадків явного стилістичного спрощення, явної колоквалізації тексту)¹⁵, наприклад: «Самка восьминога п'ять місяців не залишає свого гнізда, навіть щоб *попоїсти*» (т/к «К-1», перекладний науково-популярний фільм, 8.05.2007), пор. нейтральне *поїсти*¹⁶.

У мові перекладної теле- і кінопродукції (не тільки художніх або мультиплікаційних, а й документальних, науково-популярних фільмів, інформаційних програм), а також в оригінальній (але звичайно правленій літредакторами) українській мові публіцистичного, науково-популярного й наукового (переважно гуманітарного профілю) стилів (у мові художньої перекладної літератури це стало помітним ще від 60-х рр.) привертає увагу досить часте вживання прислівників *геть* у значенні «зовсім», *годі* (предикатив з інфінітивом) у значенні «не можна; неможливо», *звісно* (як вставне слово, нейтральним синонімом якого є *звичайно*), наприклад: «Геть уся інформація помістилася на сторінках Національного атласу України» (т/к СТБ, «Вікна», 18.03.2008 — повідомлення про вихід цього видання); у перекладах: рос. «В ходе событий мы *совершенно* выпустили из поля зрения одно событие» — укр. «У ході подій ми *геть* пропустили одну подію» (т/к СТБ, т/ф «Пуаро Агати Крісті», 3.11.2005), «Я тебя *вовсе* не об этом хотел спросить» — «Я тебе *геть* не про це...» (т/ф «Идиот» за романом Ф. М. Достоевського на т/к «1 + 1», вересень 2003), «Вышинский — это *совершенно* (укр. *геть*) не фигура» (СТБ, документальний серіал «Исторический детектив», 3.04.2006) (пор. значно частіше вживані в живій мові синонімічні відповідники *зовсім, цілковито, цілком, абсолютно*, які не залу-

¹⁵ Ця тенденція, закладена одночасно з самим формуванням наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. нової української літературної мови на народно-розмовній основі, нерідко, як відомо, розумілася досить спрощено, виявляючись як «котлярєвщина» в царині мовного гумору, як побудова текстів публіцистичного, епістолярного стилів в огрублено-бурлескній стилістичній манері, як необов'язковість подання в словниках української мови XIX — початку XX ст. запозичених слів, власних назв, слів книжної лексики у формі, яка відповідала б формі певних російських слів, у тих випадках, коли існують їхні «народні» форми: наприклад, *ле(ю)байстер* за відсутності *ала(я,е)баст(е)р*, *Адес* за відсутності *Одеса*. У 60–80-і рр. XX ст. — у період певної суспільної й, відповідно, мовної демократизації порівняно з попередньою епохою, коли з'явилася можливість не дотримуватися надто ригористичних стилістичних канонів, — ця стилістична лінія простежувалася насамперед у мовостилі певної частини українських письменників, перекладачів художньої літератури та журналістів. Утім, і тоді читачеві не завжди можна було точно зорієнтуватися, чи така манера оповіді обирається свідомо, з певною стилістичною настановою, чи формується вже автоматично — в загальному руслі відзначеного розуміння демократичних традицій української літературної мови. Так, щодо доцільності лексичної сполучуваності на зразок *нейлонова кохтина* (мається на увазі конотативно-стилістичний дисонанс елементів такого поєднання: *кохтина* викликає враження небагатого, поношеного одягу, тоді як *нейлоновий* асоціювалося в ті роки з новим модним одягом) ведуться розмови з 60-х рр. (див., наприклад: *Коваль А. П.* Культура української мови.— К., 1964.— С. 25), але схильність до подібних зворотів від цього не зменшується, пор.: «жінка у *кримленовій кохтині* і білій празниковій хустці» (Марина Медникова, повість «Ой!») (у всіх подібних випадках відчувається намагання не вживати звичайного тут у розмовно-побутовій мові слова *кофточка*). У мові публікацій (це передові статті, коментарі, замітки Василя Площа, у 90-і — на початку 2000-х рр. заступника, а потім головного редактора газети «Літературна Україна», привертало увагу досить часте вживання розмовного слова *очевидячки* за відсутності нейтрального *очевидно*). У сучасній мовній практиці така стилістична тенденція спирається на рекомендації радикальнішого крила українських пуристів 20-х рр. («київської школи», за Ю. Шевельовим), насамперед О. Курило: *Курило О.* Уваги до сучасної української літературної мови.— 3-тє вид.— К., 1925.— 250 с. (перевидано в Україні 2004 р.).

¹⁶ Пор. відповідну стилістичну тенденцію в сучасній білоруській мові: *Садоўскі П.* Значч. праця.— С. 227.

чаються, однак, до перекладу)¹⁷, «Мова змінюється й пристосовується, тож *годи* оголосити якийсь варіант органічним, а якийсь — чужорідним» (журн. «Критика», 2002, ч. 6, с. 23). За спостереженнями над практикою редагування статей в одному з академічних журналів історико-філологічного профілю, «замість *оскільки* і *тому що* з'являється лише сполучник *бо*, наприклад послідовно виправляється на *скажімо*, практично зникає *щоб*, поступаючись місцем *аби* (див. про це нижче в п. 1.1.3.2. — *О. Т.*); *потім*, *пізніше* замінюються на *а тоді*, *внаслідок цього* на *через це*, а *незважаючи на* в усіх випадках виправляється на *попри*. Частка *хоч* замінюється на *бодай* (наприклад, у автора було *хоч трохи*, а стає — *бодай трохи*), замість *неможливо ... годі*, замість *надзвичайно* — *напрочуд*. ...замість *теж*, *також* стає *і собі*. ... В усіх цих випадках редакторські правки підпорядковано одній тенденції: книжні (тобто у науковому тексті нейтральні) елементи замінюються не книжними»¹⁸. Біблійні вислови з відповідною традиційно-книжною конотацією також «орозмовлюються»: так, *козел відпущення* — з пізнішими варіантами *офірний* (з польської мови) або *жертвний козел* (*цап*) — тепер часто передається як *цап-відбувайло*; відповідником до «глас *вопиючого* в пустині» запропоновано «голос *крикуна* в пустині» [РУСКар., с. 57]; переклад рос. *конь бледный* (з «Апокаліпсису») подано як *кінь чалий* — з приземленням і «побутовізацією» образу (т/ф «Идиот» на «1 + 1»).

У сфері номінації людей, їхніх ознак і дій, їхнього побуту така стилістична лінія може приводити до певного огрублення конотативного образу слова: «Стан Арієля Шарона (тодішнього прем'єр-міністра Ізраїлю. — *О. Т.*) після інсульту потроху поліпшується, але він не *прийде до тями* ще протягом тривалого часу» (УР-1, Новини, 13.01.2006; саме з таким висловом подавали інформацію про це й інші радіо- і телеканали; словники дають цей вислів як розмовний, пор. нейтр. *приходити до пам'яті, опритомнювати*). Пестливі форми назв осіб за родинними стосунками в перекладних творах нерідко заступаються емоційно нейтральними відповідниками: рос. «— Я видел его у *дедушки*. Он работает в *дедушкином* банке» (хлопчик 8-10 років — своєму батькові) — укр. «— Я бачив його у *діда*. Він працює в *дідовому* банку» (т/ф «Семейные тайны», т/к «К-2», 10.02.2008); назву популярного російського телесеріалу «Моя прекрасная няня» в українських субтитрах на т/к «1+1», який показував його українським глядачам 2005 р. і пізніше, перекладено як «Моя прекрасна *нянька*»¹⁹.

В обговоренні органічності / неорганічності для української мови певних граматичних категорій активізувалися, зокрема, заклики до обмеження вживання категорії пасивного стану, особливо конструкцій з дієсловами на *-ся*, — як привнесеної з російської літературної мови²⁰. Однак апелювання тільки до тієї обставини, що пасив не характерний для живої (усно-розмовної і фольклорної) мови українського народу, хоча загалом і слухне, але, очевидно, більш-менш однаковою мірою може бути застосоване й щодо інших споріднених мов у їхній живій формі існування і, таким чином, стосується не власне національно-мовних аспектів української мови, а її соціальних аспектів — як мови, що не мала в своїй історії можливостей для повнокровного функціонального розвитку (в діловому, науковому, конфесійному стилях). Активність категорії пасиву (до речі, не зовсім чужої й для розмовного та фольклорного

¹⁷ Пор. критичні зауваження В. Чапленка щодо невміння А. Кримського в своїх наукових працях (на відміну, зокрема, від С. Єфремова) дати виразне розмежування двох стилів — «інтелігентського й простонародного» — на прикладі звороту *геть до краю*: «Геть до краю одкинувся од живого українського ґрунту» (*Чапленко В.* Знач. праця. — С. 211–212).

¹⁸ *Яворська Г. М.* Знач. праця. — С. 174.

¹⁹ Утім, у рекламних текстах, розрахованих на встановлення якомога тіснішого емоційно-позитивного контакту з потенційними покупцями, пропагують, наприклад, лікарські засоби проти *молочниці* (а не *пліснявки*, як це пропонують навіть радянські словники 30–80-х рр.). У ЗМІ з'являються листи читачів з протестами проти некритичного пропагування матеріалів українських словників до 1933 р.: «...якщо повірити таким газетярям, то принаймні до 1930 року тільки росіянки мали «ночные рубашки», а українські жінки й дівчата не знали ні сорочок, ні льоль — лише «блосанки» (Алла Єланець. — Урок української, 2000, № 7, с. 28–29).

²⁰ Див. докладніше: *Тараненко О. О.* Дієслово в контексті сучасних тенденцій до перегляду нормативних засад української літературної мови // *Мовознавство*. — 2006. — № 2–3. — С. 62–66.

мовлення) зростала в українській мові разом з розвитком її писемно-книжних стилів, дістаючи стимулювання спочатку з боку церковнослов'янської, а пізніше і з боку російської мови (але, звичайно, не тому, що російській народній мові ця категорія була більш властива, а тому, що російська літературна мова мала внаслідок відомих соціально-історичних причин можливості вільного стилістичного розвитку, розвиваючи — спочатку з орієнтуванням на церковнослов'янську, а у XVIII–XIX ст. не без впливу і з боку німецької та французької мов — і категорію пасиву).

Г. Це тенденція до певної етнографізації лексичного складу української літературної мови — як вияв і посилення уваги суспільства до несправедливо забутих джерел сучасної культури, як відродження національної духовності, мови, але водночас нерідко і як свідчення невиправдано звуженого розуміння «українського» переважно як етнографічного. Наприклад, як одна з продуктивних моделей сучасного українського ономастикону: «Світлиця», «Оберіг», «Берегиня» і т. ін. — у назвах організацій, видавництв, фабрик, поїздів тощо²¹. Увиразнилася тенденція до вживання слів із «сільськими» конотаціями: *хата*, *хатній* замість *дім*, *домашній* («Пол Пота засудили до довічного *хатнього арешту*»). — День, 30.07.1997; *хатній телефон* — зокрема, із зазначенням номера на візитних картках; *хатній грабунок* — як відповідник до рос. «кража со взломом» [РУСКар., с. 43; РУСЖ, с. 95]); з набуттям переносних значень: *народознавчі світлиці* (теперішня назва колишніх «ленінських кімнат» у Збройних силах України); *толока* (з вихідним значенням «гуртова праця для швидкого виконання значної за обсягом роботи, на яку скликають родичів, сусідів, знайомих без оплати, а за частування») — «Фольклорна *толока*» (всеукраїнський фестиваль фольклорних ансамблів), «Думки, підслухані на *літературній толоці*» (рубрика в ЛУ на початку 90-х рр.), «*Толока*» (програма на т/к ТЕТ).

Найпоказовішим у межах цієї тенденції є, безперечно, повернення до активного вжитку — спочатку як назви організації, а потім і в загальному значенні — слова «*Просвіта*» (*просвіта*) з його похідними: *Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка* (з 1991 р.), *просвітяни*, *просвітянський*, *просвітянство*; у загальному значенні: «Центр культури, *просвіти* та дозвілля Збройних сил України» або відповідного військового округу (так було перейменовано на початку 90-х рр. Центральний будинок офіцерів і будинки офіцерів військових округів; на початку 2000-рр. ці назви було відновлено), *просвітиницький* (*кафедри культурно-просвітиницької роботи* в Збройних силах). У радянський час культурно-освітня організація під цією назвою, що виникла в Галичині наприкінці XIX ст., була заборонена як «націоналістична», через це від початку 30-х рр. слово *просвіта* (з похідними) і в загальному значенні було заступлене словом *освіта* (з похідними), хоча *просвіта* має ширше значення — поширення / засвоєння не тільки знань, а й культури, виховання. Проте це словотвірне гніздо в радянський час стало одіозним не тільки для влади (з відзначеної причини), а й для певних кіл української інтелігенції — кіл «європейської» орієнтації. Пор. вибір альтернативи для розвитку української культури у М. Хвильового: «Зеро чи Гаркун-Задунайський (персонаж В. Винниченка з «спрмовистим» прізвищем як образ малокультурного, з обмеженою духовністю, але з гучними претензіями на патріотизм українця.— О. Т.)? *Європа чи «Просвіта?»*» — з пейоративним уживанням слів *просвітяни*, *просвітянський*, *просвітянство* як синонімів української провінційності, «хуторянства» (памфлет «Камо грядеши») 1925 р.; згодом поширилося й слово *просвітяницина*. Але ось сучасний зразок піднесеного звучання цих слів у виступі голови «Просвіти»: «У «Просвіту» люди приходять не на один день, це робота на ціле життя, це доля — бути сьогодні *просвітянином*. ... Так, *просвітянство* — це доля» (П. Мовчан.— ЛУ, 12.12.1996).

До сучасного мовного етнографізму прилягає тенденція в художніх перекладах на телебаченні (у субтитрах, рідше — в озвучуванні) до використання зворотів старої селянської мови, причому мови переважно «сільської баби» (за словами

²¹ Див. докладніше: Тараненко О. О. На теми сучасної української ономастики // Мовознавство.— 2007.— № 1.— С. 19–22.

І. Нечуя-Левицького), а не «сільського діда». У перекладі прокльонів, лайок (особливо це впадає в око в перекладах з російської, оскільки глядачі добре знають обидві ці мови) простежується тенденція до пом'якшення експресивності, різкості, грубості висловлювання: «— Эх, жалко, *черт его поберу!*!» — «— Шкода, *матері його трясця!*!» (т/ф «Штрафбат», т/к «1 + 1», 4.08.2005), «— Разведчики!.. *Мать вашу!*..» — «— Розвідники!.. *Трясця вашій матері!*..» (т/ф «Гибель империи», т/к «Україна», 27.02.2007); «— Ах ты, *сука!*» — «От *бісів син!*» (к/ф «В движении», т/к «Інтер», 20.06.2004), «— *Ё-моё!*» («бойовий» майор Червоної армії — вражено) — «*Матусю!*» (т/ф «Смерть шпионам», т/к «1 + 1»).

Г. Це тенденція до певної архаїзації української літературної мови²². Так, характеризуючи словники української мови 30–80-х рр. і частину пізніших як «російсько-російські», представники певних українських національно-культурних кіл продовжують вважати взірцем вітчизняної лексикографії з погляду відбиття в ній справжньої української мови (взірцем, цілком придатним для практичного користування й тепер) «Словарь української мови» за редакцією Бориса Грінченка (1907–1909). У руслі цієї тенденції перевидано кілька відомих свого часу російсько-українських словників 1918 — початку 1930-х рр. з новими передмовами, які зорієнтовують читачів на те, що ці словники не тільки лишаються цілком придатними для практичного повсякденного користування, але й більше відповідають духові української мови порівняно із сучасними словниками (за винятком відсутності в старих словниках нової лексики). У військовій лексиці було запропоновано повернутися, наприклад, до такої системи назв військових підрозділів і звань та посад (однак у сучасних Збройних силах України лишилися назви від радянського часу, подані далі в дужках): *рій* (відділення), *чота* (взвод), *сотня* (рота), *куринь* (батальйон); *підхорунжий* (прапорщик), *хорунжий* (молодший лейтенант), *чотар* (лейтенант), *поручник* (старший лейтенант), *сотник* (капітан), *обозний* (заступник командира полку з питань тилу) та деякі ін. (хоча не було замінено — очевидно, як такі назви, що не мали відповідників в українських військових формуваннях минулого, — *батарея*, *екіпаж*, *ескадрилья*, *дивізія*, *корпус*, *армія*, *сержант*, *майор*, *підполковник*, *генерал* [Сл. військ.]). Є пропозиції та практичні спроби поновлення в нормативному статусі категорії двоїни іменників, яка вже стала архаїчною для більшості слов'янських мов, а в українській народній мові певні залишки її ще відомі в говорах. Знову вживаються форми *папшорт*, *шкльо* і под. У сфері мовного етикету висловлюються заклики до активнішого поширення звертання до батьків на *ви* (*Мамо, ви...*), а не на *ти*.

1.1.3.2. З другого боку, це тенденції, по-перше, до формування стилістичної манери мовлення й ширше — стильового образу української літературної мови шляхом відштовхування від наявного стану «офіційної» стандартної мови в бік певної елітарності, зокрема «європейськості», по-друге, до перебудови й розбу-

²² Така характеристика означає тут не спрямування літературної мови в минуле, як це, зокрема, трактувалося в радянський час, а спроби відновлення того, що тепер, на думку певної — очевидно, переважної — частини суспільства, є вже застарілим. Однак ініціатори такого відновлення вважають, що ця пасивізація певних мовних одиниць і явищ була наслідком не внутрішнього розвитку української мови, а впливу російської мови, де їх немає або вони вже належать до архаїчних сфер, і радянської мовної політики. Пор., наприклад, таку оцінку періоду 30–80-х рр. у розвитку української літературної мови: «Зміни, яких зазнала українська мова протягом радянського періоду, не можна вважати наслідком її розвитку» (*Масенко Л.* Мова і суспільство : Постколоніальний вимір.— К., 2004.— С. 91).

дови її граматичної та словотвірної структури на засадах регулярності, «правильності» (як це розуміють ініціатори таких інновацій).

А. Тенденція до елітарності виявляється насамперед у лексиці в схильності до вживання іншомовних — «західних» (серед слов'янських мов — польських) — слів (як правило, відсутніх у російській мові) без видимої суто номінативної потреби, але не автоматично, за інерцією, а усвідомлено й, можливо, навіть де-що підкреслено, з певним замилюванням, естетизацією²³. Доводилося чути навіть від мовознавця таку аргументацію: «Телевізія — це ж так по-українському! Не те що незграбна калька *телебачення*». Ця тенденція наявна і в мовній практиці тих осіб, ЗМІ, організацій, які виступають проти вживання запозичених слів там, де є питомі відповідники, і навіть закликають до відновлення практики 20-х рр. з пошуком або створенням до іншомовних слів українських заміників, пор., наприклад: Фаріон І. Мова — краса і сила. Суспільно-креативна роль української мови в ІХ — середині ХІХ ст. Львів, 2007 (назва книжки), Федик О. Мова як духовний *адекват* світу (дійсності). Львів, 2000 (назва книжки); «в модерній історії національних держав» (Масенко Л. Зазнач. праця, с. 3; пор. на с. 87 цієї праці заклик до відновлення практики 20-х рр.) — замість *сучасній* або *новітній*. Періодичні наукові конференції Міжнародної асоціації українців (з 1990 р.) мають назву *конгрес* (пор. «традиційну» назву з'їзд у діяльності Міжнародного комітету славістів); у назвах громадських організацій: *Конгрес української інтелігенції*. Перший випуск «Бібліотеки Міжнародної школи україністики» має назву «*Quo vadis, Україно?*» (Одеса, 1992; пор. цитовану вище працю М. Хвильового 20-х рр. «*Камо грядеши*»).

Подібні тенденції простежуються і в межах лексики з українськими або, ширше, слов'янськими компонентами — як творення нових або актуалізація вже наявних (застарілих, регіональних, рідковживаних) слів²⁴, але необов'язково як вияв прямого пуризму, оскільки заміні при цьому підлягають не тільки одиниці, спільні з російськими відповідниками або подібні до них, і навіть більше — слова, відмінні від російських, можуть заступатися словами, подібними до них (наприклад, *упродовж*, яке стало активно конкурувати в часовому значенні з *протягом*; пор. кваліфікацію його як ненормативного, що виникло під впливом рос. «в продолжение» [Ог., с. 74]; пор. нижче також *спротив*).

Наприклад: [а] *відтак* у поки що не кодифікованому значенні «[а] отже; [а] тому», *вочевидь* (активно конкурує з *очевидно* у значенні не тільки власне прислівника, а й вставного слова), *назагал* (пор. звичайно вживане в цьому значенні *загалом*), *незабарі* (пор. *незабаром*), *передовсім*, з можливим наголосом на *о* (пор. *передусім*), *чільник* і *очільник* (стали активно конкурувати в мові ЗМІ зі словами *керівник*, *начальник*), «*Оглав*» (замість «*Зміст*» — у деяких нових журналах: «Берегиня», «Пам'ять століть»); кілька активізованих прислівникових словотвірних моделей: *вкотре*, *вчергове* (пор. *вперше* і под.); *цьогоріч*, *минулоріч* (пор. *торіч*, яке, здавалося б, мало цілком задовольняти потреби мовців як у номінативному, так і в стилістичному аспектах); *власноруч* (пор. *власноручно*); *зусібч*, *увсібч* (пор. уже наявні в словниках, але також з підвищенням активності вживання *навсібч*, *врізнобіч*, *увсебіч*). Низка таких оди-

²³ Ця тенденція також має своє підґрунтя в мовистилі української художньої літератури (звичайно, значно менш виразне, ніж попередні тенденції), наприклад у О. Гончара: «*Хайвей* сичить, шкварчить. ... Обігнали *трак*, ... обганяєм... машину, обшиту по боках *синтетиком*... відмовив *кондишени*», *амбасада*, *амбасадський*, *гелікоптер*, *телевізія*, Дніпро-*рівер* та ін. (роман «Твоя зоря»).

²⁴ Див. про активізацію таких «модних» слів також, наприклад: *Караванський С.* Пошук українського слова, або Боротьба за національне «я». — К., 2001. — С. 24, 36, 39–44, 57–59, 63, 73, 86 та ін.; *Стишов О. А.* Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). — К., 2003. — С. 97–99.

ниць актуалізувалася під впливом (не завжди, звичайно, усвідомлюваним звичайними мовцями) галицької та діаспорної мовних практик (з їхніми питомими регіоналізмами, полонізмами): *винаймати помешкання* (пор. *наймати житло, квартиру*), *достойник, засадничий, зверхник, знаний* (як у дієприкметниковому, так і в прикметниковому значеннях стало активно конкурувати з *відомий*: «Знані люди України» — книжкова серія вид-ва «Бібліотека українця»), *мистець* (поряд з *митець*), *скерування* (відповідний документ, пор. *направлення*), *спільнота* (практично вже витіснило з ужитку *спільність* у значенні певної сукупності людей, народів, країн), *спротив* (активно конкурує з *опір*: *рух політичного спротиву*), *чинник*, перев. у мн. (з досить загальним, неконкретним значенням «представник; діяч, функціонер; урядовець; [компетентний] орган»: *офіційні, державні, відповідальні та ін. чинники; американський чинник* — про президента США); у прислівниках і службових словах: *аби* (стало активно конкурувати в підрядних реченнях мети, з'ясувальних із *щоб, для того щоб*: «Однак *аби* це сталося, потрібно, *аби* щороку такі захворювання зростали»). — Т/х Новий, «Репортер», 16.02.2006), *завичай* (замість *звичайно*), *навзаєм* (замість *взаємно*), *наразі* (стало вживатися в розширеному значенні порівняно з п. *na razie* «поки що» — у значенні «на цей час; зараз; тепер»: «*Наразі* — випуск новин»), знамените *позаяк*²⁵.

У сфері етикетної номінації осіб увагу почали привертати такі явища:

а) досить поширена практика офіційного ввічливого звертання та іменування (в третій особі) щодо осіб аж до найвищого в державній ієрархії рівня за формулою «*пан (пані) + особове ім'я*» (практика, цілком доречна в побутово-фамільярному спілкуванні), що її застосовують уже близько двадцяти років журналісти, ведучі теле- й радіопрограм, голови різноманітних зборів та ін.: «*Пане Леоніде!*» — звертання лідера студентської делегації до тодішнього Голови Верховної Ради України Л. М. Кравчука в стінах цього найвищого державного органу в жовтні 1990 р.: «*Пане Борисе!*», «*Пане Сергію!*» і т. ін. — звертання до міністрів уряду України. Таке широке застосування цієї формули зумовлене, з одного боку, відштовхуванням від формул іменування попереднього періоду як зі словом *товариш*, так і з використанням імені та по батькові, оскільки останнє, згідно з досить поширеною думкою, є суто російською традицією іменування, з другого, — невиробленістю стереотипів офіційного іменування людини за посадою, званням тощо;

б) випадки зазначення імені автора (переважно самономінації) в наукових працях (особливо тих, які друкуються за кордоном) хоча й за трикомпонентною формулою, але зі скороченням імені по батькові, що нагадує практику офіційного іменування особи в англійських країнах, наприклад: Липинський В. Листи до братів-хліборобів / Ред. колегія: Ярослав Пеленський, Петро Балеї, Ярослав Білінський, Ярослав Р. Дашкевич, Іван Ф. Драч, Микола Г. Жулинський, Мирослав В. Попович [та ін.— О. Т.]. — К., Філадельфія, 1995 (прізвища з одним ім'ям належать українцям з діаспори) (така практика відома тепер у певних колах і в двох інших східнослов'янських мовах).

Серед тих мовних явищ, які тепер прийнято називати «правописними», найвиразнішим виявом прагнення до «європейськості» стало вживання літери (звука) *г* в іншомовних словах (цю букву, як відомо, було директивно вилучено 1933 р. і відновлено у графіці української мови за нормами УП-90²⁶, хоча і в по-

²⁵ Неодноразово критиковане протягом усього ХХ ст., наприклад О. Курило, М. Сулимою, І. Отієнком, В. Сімовичем, Б. Антоненком-Давидовичем та ін., — як штучне або вузькогалицьке, це слово, однак, у наш час знову активізувалося, вживаючись і в науковому та офіційно-діловому стилях, наприклад у зразку позовної заяви: «Наказом... я звільнений з роботи, позаяк робота водія мені протипоказана» (Цивільно-правові документи.— К.: Наукова думка, 1997.— С. 183).

²⁶ Пор. різні оцінки такого відновлення *г* — як «найукраїннішої» літери (Степаненко М., Степаненко Н. Найукраїнніша чи націоналістична? // Укр. мова й літ. в середніх шк., гім-

рівняно невеликій кількості випадків: у власне українських і в деяких давно запозичених словах; як компроміс санкціоновано також нормативність вимови як з г, так і з ґ у власних назвах іншомовного походження: *Гете*, у вимові [*Гете*] і [*Гете*]). У мовленні певних осіб, у мовній практиці деяких ЗМІ, видавництв і окремих видань цю літеру (звук) стали вживати ширше — з прагненням до повного відтворення її написання (звучання) в іншомовних словах: *region* (очевидно, найчастіше), *генерація*, *інтелігенція*, *лінгвістика* та ін., *Георгій Гонгадзе* (ім'я та прізвище цього українського журналіста, що їх стали досить часто вживати після його трагічної загибелі, нерідко мають саме такий звуковий і рідше графічний образ). (У мовленні осіб старшого покоління — вихідців із західноукраїнського регіону така вимова може бути залишком ще дорадянської мовної практики: *газета*, *генерал*, *гімназія* і под.). Простежуються наївні випадки гіперкоректності на зразок Вацлав *Гавел* (ч. *Havel*, президент Чехії), *Гаррі Поттер*, *Вільгельм*, *нігілізм* і под., пор. навіть у серйозному журналі: Ярослав *Гашек*. Варварська іронія (Сучасність, 2005, ч. 2; тут є також Празький *Град*, *Градчани* та ін.); навіть у питомих словах там, де для цього немає етимологічних підстав: так, у мовленні дикторів, які озвучують на радіо й телебаченні рекламні тексти, спортивних коментарів у 90-х рр. можна було, наприклад, почути вимову (як видається, не без певного хизування) *галузь*, *гарний*. Характерно, що правописна група, яка готувала УП-99, після певних обговорень і вагань вирішила поширити написання з г в іншомовних словах тільки для власних назв людей [УП-99, с. 149] (це мотивувалося небезпекою зміни усталеного звукового образу української мови, тобто загрозою її самототожності й самотутності, в разі широкого запровадження написання іншомовних слів з г; щоправда, викликає враження непослідовності те, чому це правило не поширено на інші розряди власних назв).

Наявність слідів впливу польської мови, галицької та діаспорної мовних практик увиразнилася в сучасному загальноукраїнському літературному мовленні не тільки в лексиці. Набувають продуктивності або принаймні окреслюються такі словотвірні типи, як:

в іменниках — *спортовець* (замість *спортсмен*), *цирковець*, новіше *бізнесовець* (замість *бізнесмен*; щоправда, в такому разі постає проблема нормативності творення назв осіб жіночої статі: *спортівка* чи *спортівка*?); *мисткиня* (пор. п. *mistrzyni* «майстриня»), *членкиня*, у ЗМІ набувають частотності *продавчиня* (замість *продавиця* — з «небажаним» суфіксом, пор. п. *sprzedawczyni*), *плавчиня* (замість *плавчиха*); активізація вживання демінутивних іменників із суфіксом -ц-я: *мамця*, *Любця*, особливо *бабця* (на афішах про гастролі в Києві популярного російського дуету розмовного жанру «Новые русские бабки» в лютому 2004 р.: «Нові російські бабці») ²⁷; ширше вживання збірних іменників замість форм множини: «Шановне панство!» (досить типова формула сучасного звертання), «— Як ви гадаєте, шановне панство?», «П. Дорожинський одночасно здійснив цілу низку зустрічей з членством ОУН» (УС, 10.06.1999); іменники на -к-а, які являють собою результат універбації атрибутивних словосполучень і конденсації слів: *господарка* «господарство», *партизанка* «партизанський рух»; партизанський загін (загони)», *кредитівка* (від *кредитова спілка*), *автівка*, *візитівка* (замість *візитка*, пор. рос. *визитка*), *таксівка*;

назіях, ліцеях та колегіумах.— 2000.— № 3.— С. 13) і як штучної інновації, що йде «від ученості» (*Мечковская Н. Б.* Типология графико-орфографических реформ в истории славянской письменности: фонетико-фонологические и социосемантические принципы.— Минск, 1998.— С. 14).

²⁷ Пор. критичне ставлення до цього факту представників галицької інтелігенції, які вболівають за усталеність норм літературної мови: «Національно свідомі бабусі в Галичині вже давно переконали своїх онучат, що *бабця* назавжди виїхала до Польщі, а в Україні є *бабуся*, *бабуня*, *буся*» (*Зорівчак Р.* Мова перекладної літератури // Про український правопис і проблеми мови.— Нью-Йорк ; Л., 1997.— С. 182).

у прикметниках — досить активне вживання і творення відносних прикметників із суфіксом **-ов-ий** (переважно замість форм з **-н-ий**): *атомовий, мільйоновий, світоглядний, спортовий, тритомовий* і под., з похідними іменниками: *тритомовик* і под.; деякі з таких прикметників набувають поширення, не маючи наявних конкурентних форм: *відпочинковий (центр та ін.), допомоговий* (переважно про соціальні служби за кордоном; наявне *допоміжний* має дещо інше значення); замість перших означальних компонентів у складних іменниках (переважно англійського походження): *бізнесовий (інтереси, кола, діяльність, у бізнесових справах і т. ін.;* щоправда, в суто термінологічних одиницях переважно липаються *бізнес-план, бізнес-проект, бізнес-клас* і под.), *пресовий (конференція, агенція, фонд, ринок та ін.,* поряд зі значно частотнішими *прес-конференція, прес-служба, прес-центр* та ін.), *конгресовий* (поряд зі значно частотнішим *конгрес-центр* та ін.); *баскійський, бразилійський, канадійський* (замість *баскський, бразильський, канадський*); деякі прикметники з суфіксом **-ат-ивн-ий** поширилися, очевидно, з англійської мови через посередництво мовної практики західної української діаспори, не маючи відповідників у польській мові: *провокативний* (замість *провокаційний*, пор. також ч. *provokativní*) і вже, можливо, за цим зразком *пропагандивний* — замість *пропагандистський* (поширене в останні роки *маніпулятивний, маніпулятивні технології* і т. ін. — від *маніпулювати* в переносному значенні, пор. уже наявне *маніпуляційний* від *маніпулювати* в прямому значенні, — ввійшло вже безпосередньо з англійської мови);

у прикметниках і прислівниках — активізація вживання і творення одиниць з префіксом **за-** зі значенням «багатший (та ін.), ніж потрібно або можливо»: *забагатий, затовстий, затовсто, зачастий, зачастую* та ін.;

у прислівниках — активізація їх уживання і творення: а) від відносних прикметників ²⁸: «робота по 10–12 годин *добово*», «він був росіянином *мовно*», «*Майново* захиститися від вищих третій стан не може» (Критика, 2002, ч. 6, с. 2), «... мені все ж мають дати можливість хоч би *телефоново* зв'язатися з моїм кремлівським керівництвом» (Б.Олійник); б) з префіксом **на-**: як калька англ. *live* (букв. «живий») у значенні «який передається безпосередньо в прямий ефір, без попереднього запису; який виконується без фонограми (про спів, музику)» після недовгої конкуренції новотворів *вживу* (з рос. *вживую*), *наживу* і *наживо* (з п. *na żywo*) перемогла остання форма: «*Наживо*», «*Наживо Прага*» і под. (написи-заставки під час прямих телепередач), «вокаліст не користується фонограмою, а співає «*наживо*» (Л. Бернакевич. — Український шлях, 1.08.1997); серед інших, рідше вживаних одиниць: «Дрогобичанам вже давно відомий вислів «працювати *на чорно*» (Поступ, 28.07.2005), пор. п. *na czarno*; «*На тве-резо* їдеш — далі будеш» (Експрес, 29.07.2004), пор. п. *na trzeźwo*;

у дієсловах — активізація префіксальних форм вираження значення доконаного виду замість двовидових дієслів: *збойкотувати, здемократизувати, зденаціоналізувати, змобілізувати, зреабілізувати, зфінансувати, заініціювати, заманіфестувати* («На суді Лемик заманіфестував протест проти голодомору». — Експрес, 2.02.2006) та ін. ²⁹; активізація вживання і творення дієслів з префіксами **у-** / **уне-**: *узалежнювати, незалежнювати, унебезпечувати, урухомлювати, усамостійнюватися* та ін. (пор. давніші *убезпечувати, уможлилювати, унеможлилювати* та деякі ін. і застереження проти таких новотворів як полонізмів ще в І. Огієнка [Ог., с. 421]); активізація вживання пасивних дієприкметників від неперехідних дієслів: *загрожений (загрожена Україна і под.),* пор. п. *zagrożony, «наражений на небезпеку»,* пор. п. *parażony*, та ін.

Активізувалося вживання варіантів жін. р. ряду іношомовних іменників (у конкуренції з більш рекомендованими перед цим формами переважно чол. р.): *зала, генеза, оаза*, рідше *Евангелія, катехиза, парада* та деякі ін.; поширилося вживання форми чол. р. *есеї* (на відміну від раніше запозиченого *есе*, сер. р.) ³⁰. Стали привертати увагу такі особливості керування, як *на еміграції* (на відміну від більш узвичаєного в *еміграції*), пор. у *вигнанні*; пор. п. *na wugnaniu і na emigracji*); розширення функціонування дієслівної зв'язки *є*: «*Це є «Вікна»!*» (слова ведучого цієї телевізійної програми в середині 90-х рр.), із заступленням *це* на *то*: «Зброя — *то є* для чоловіка те саме, що сумочка для жінки» (Дм. Капранов, письменник. — Т/к «1+1», 5.02.2004).

У загальноукраїнському масштабі активізувалося властиве південно-західним говорам уживання фонетичних варіантів *би* (незалежно від попереднього звука, тоді як у південно-східних говорах і в літературній мові цей варіант уживається тільки після приголосного)

²⁸ Пор. на сучасному слов'янському матеріалі: *Ohnheiser I. Aktuelle Wortbildung in der Slavia: Kongruenzen und Differenzen // Sprachwandel in der Slavia: Die slavischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert: In 2 Tl. / Hrsg. L. N. Zybatow. — Frankfurt am Main etc., 2000. — Tl. 1. — S. 55.*

²⁹ Див. докладніше: *Тараненко О. О.* Дієслово в контексті сучасних тенденцій... — С. 56–60.

³⁰ Див. докладніше: *Тараненко О. О.* Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (у межах граматичних категорій іменника). — С. 86–88.

замість *б*, *щоби* замість *щоб* (як і переважна більшість подібних явищ сучасного мовлення, це характерно переважно для осіб, які прагнуть спілкуватися добірною літературною мовою, але не впевнені у своєму володінні «справжньою» українською мовою; відчуття мовцем того, що це є одним із зразків сучасного елітарного слововживання, очевидно, переборює побоювання того, що його можуть заіздозрити у вживанні русизмів, пор. рос. *бы, чтобы* як основні, нейтральні варіанти): «Лариса Долина могла би популяризувати парасольки» (КВ, 20.07.2001), рос. «— Хочеш, щоб собака на тебе спустила?» — укр. «— Хочеш, щоби собака...» (т/ф «Бедная Настя», т/к «1+1», 10.02.2004).

Поширилися випадки наголошування *донька́, мережа́*, мн. *пані́, налагоджува́ти, на початка́х*, у дієслівних формах: *ка́жу, бу́ло, іде́мо, іде́те* і под. (подібність наголошування *іде́мо, іде́те* та ін. і рос. *идём, идёте* та ін. тут також не бентежить мовців).

Щодо конотативного образу деяких галичанізмів у сприйнятті певних інтелігентських кіл «великої України» — як одиниць вишуканішого стилістичного реєстру, «культурнішого» плану, то можна навести, зокрема, такі зразки оцінних суджень: «*Філіжанка* — це така маленька чашечка для кави. У Львові її називають лише так. Сказати, наприклад: “Дайте мені чашку кави!” — означає кинути на себе невитгідну тіль. Із таким самим успіхом можете прогулюватися вулицями Львова у будьонівці та косоворотці» (Ю. Охріменко.— Час, 1997, № 19), «Жителей центральной и восточной Украины западный регион всегда интересовал своим особым укладом и стилем жизни: вкусом, манерами, волнующей речью, переливающейся необычным акцентом и интонациями. В предложении выпить “*філіжанку* кави” угадывается музыка ароматов и необходимость соблюдения некоего ритуала, известного избранным и посвященным. Это вам не заурядная “чашка кофею” из самовара в привокзальном буфете» (І. і Н. Романець. — Зеркало моды, 1998, № 2, с. 6); пор. також прагнення вставляти в своє мовлення подібні слова: «Ми згадували вашу *маринарку*, чи (як ми звикли називати) піджак» (т/к «1+1», програма «Сніданок з “1+1”», ведуча в розмові з російськомовним партнером, який, найімовірніше, вперше почув тут це слово)³¹.

³¹ Утім, ставлення до посилення в загальноукраїнському літературному мовленні елементів галицької мовної практики в сучасному українському суспільстві, в тому числі й серед його культурної еліти і, зокрема, мовознавців, є досить різним, як і на попередніх витках активізації цього явища в кінці XIX — на початку XX ст. і в 20-х — на початку 30-х рр. XX ст. В Україну перенесено моменти мовних та правописних дискусій західної української діаспори, переважно між вихідцями із Західної («галичанами») і Східної («наддніпрянцями») України (публікації Яра Славутича, І. Качуровського та ін.). У виданих в Україні працях з культури української мови, авторами яких є емігранти — вихідці з Наддніпрянщини, зазначають критику відзначені вище *аби, господарка, консулят, маргінес, мисткиня, речник, спільнота, спротив, чинник* та ін., прикметники з *-ов-* (замість *-н-*): *блокадовий* і под. (Одарченко П. Про культуру української мови.— К., 1997.— С. 85–228; *Караванський С.* Значч. праця.— С. 58, 73, 123 та ін.). Пор. в оцінці відомого сучасного українського громадського та культурного діяча: «...варто, на мою думку, звернути увагу на нові моменти у традиційних для України мовно-правописних війнах. Одна з дуже наголошуваних нині тенденцій у них стає свого роду лінгвістичним акомпанементом, а може, й артсупроводом отих зусиль розщепити українську націю на “східняків” і “західняків”, “галичан”. Гіркий парадокс тут у тому, що по обидва боки “лінії фронту” лютують щирі українські патріоти. Одні з них під гаслом чистоти й автентичності української мови намагаються заперечити ті зміни, що відбулися у ній протягом XX ст., оголосити незаконними живі народні форми і впровадити мертві для більшості українського люду — типу вже екзотичних “фльоти” і “кляси”. Інші ж, навпаки, почасті слухно вказуючи на химери “діаспоризації” української мови у практиці окремих видань та авторів, але перебільшуючи масштаби цієї небезпеки, використовують це як ще один привід для атак на всяке розширення літературної української мови за межі т. зв. киево-полтавського діалекту» (Дзюба І. Старі страхи і нові загрози // 125 років Наукового товариства імені Шевченка : Зб. наукових праць.— Л., 2001.— С. 105).

На відміну, наприклад, від ситуації в Польщі на межі XIX–XX ст., коли варшав'яни гостро реагували на вияви впливу німецької мови в мовленні краків'ян, а останні — на елементи російської мови в мовленні варшав'ян (див.: *Urbańczyk St.* Zur sprachlichen Situation des Polnischen an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert // *Ztschr. für Slawistik*.— 1984.— Bd 29. Н. 6.— С. 856), кияни загалом лише констатують наявність досить численних позанормативних полонізмів у мовленні львів'ян, тоді як останні, спокійно вживаючи їх у своєму

Б. Тенденція до розбудови структури літературної мови на засадах регулярності виявляється в посиленні уваги як до вживання, так і до творення мовних одиниць у якомога повнішій відповідності до граматичної та словотвірної специфіки української мови (в уявленні провідників цієї тенденції). Щодо її вияву на рівні вживання, то прагнення до неухильного дотримання тієї чи іншої вимоги нормативної граматики, тобто безперечний позитивний бік аналізованого явища, може стримуватися як особливостями самої мовної практики, так і недостатньою опрацьованістю того чи того питання в мовній теорії. Наслідком цього, з одного боку, може бути практична неможливість виконання мовцем певного нормативного припису (наприклад, в усно-розмовній практиці неможливо знайти відповіді на багато сумнівних, дискусійних моментів уживання форм кл. в., у самих нормативних довідниках тут нерідко простежується непослідовність або різнобій). З другого боку, у прагненні до бездоганної української мови помітно збільшилися випадки гіперкоректності. Так, у мовних посібниках рекомендуються такі зразки відмінювання складених числівників, як «зарахувати *трьохсот двадцятьох вісьмох* студентів» (згідно з правилом, за яким форма знах. в. у назвах істот дорівнює формі род. в.), а ЗМІ поширюють навіть випадки «*ста сорока чотирьох* пасажирів відправили додому» (т/к К-1, «Один день», 7.03.2007), «*сімох сотень* хворих можуть перевести на домашнє лікування» (т/к СТБ, «Вікна», 11.02.2008), тоді як сама мовна практика демонструє тут переважно відмінювання «зарахувати *триста двадцять вісім* студентів». Посилення тенденції до розширення у вжитку присвійного займенника *їхній* замість форми род. в. *їх* (від *вони*) охоплює й випадки, де форма *їх* має не присвійне, а об'єктне значення: «політика великих держав щодо малих, спрямована на *їхнє* економічне *завоювання*» (мається на увазі, звичайно, *завоювання не чие, а чого*), «товари під час *їхнього* перевезення...». Конструкції з безособовими віддієприкметниковими формами на *-но, -то*, які означають дію певного суб'єкта, дедалі більше вживаються замість конструкцій з пасивними дієприкметниками скрізь, де у відповідних конструкціях російської мови наявна коротка форма пасивного дієприкметника в предикативній позиції: «Гору *покрита* лісом», «Мій час в ефірі *вичерпано*».

Тенденція до певної структурної перебудови і розбудови словотвірної системи української мови, за словами її ініціаторів і розробників (це переважно представники точних наук), продиктована насамперед потребами «наукової і технічної мови», але, оскільки такі пропозиції стосуються не вузькогалузевої лексики, а словотвірних моделей, вона неминуче має знаходити вихід на рівень української літературної мови в цілому. Це спроби «впорядкування» системи словотворення на засадах логічної доцільності, регулярності, «розумності» (подібно, наприклад, до засад творення певної штучної мови) — зі створенням словотвірних гнізд, часто досить розгалужених, компоненти яких могли б системно і без «лакуна» покривати відповідний комплекс суміжних понять³². Наприклад, замість поки що єдиного похідного прикметника *синонімічний* (*омонімічний* і т. ін.) пропонується запровадити *синонімний* (від *синонім*), *синонімійний* (від *синонімія*) і *синонімічний* (від *синоніміка*)³³, але найповнішу реалізацію ця тенден-

мовному середовищі, критикують жителів колишньої підросійської України за зросійщеність їхнього мовлення.

³² Див. докладніший огляд: Тараненко О. Нормативні тенденції... — С. 32–34.

³³ Проблеми української термінології [Вісник держ. ун-ту «Львівська політехніка». — 1998. — № 336]. — Л., 1998. — С. 61.

ція дістала в побудовах парадигм віддієслівних дериватів: *ізолювати* (недок. в.) / *зізолювати* (док. в.) — *ізолювальний* (який має активну здатність до такої дії) — *ізоливний* (який має властивість такої дії) — *ізолюбний* (здатний бути ізольованим) — *ізолювання* (незаверш. дія) — *зізолювання* (заверш. дія) — *ізоляція* (наслідок дії). Як вважають найпоспідовніші прихильники цього напрямку, в умовах переважання в сучасній Україні не тільки російськомовного населення, а й російськомовного способу мислення практично в усього населення з двох можливих передумов збереження самототожності української мови, а саме: «Дотримання (непорушення) структури української мови можливе за двох умов: мовець живе в суцільному українськомовному середовищі, мислить українською мовою, тоді закони мови працюють автоматично; мовець знає закони мови (?! — О. Т.) і свідомо їх дотримується, незважаючи ні на мовне середовище, ні на “чуття мови”, зумовлене виховуванням, навчанням та життям у несуцільному мовному середовищі»³⁴ — у розпорядженні нормалізаторів фактично лишається тільки другий варіант, за яким питання мовної нормативності переходить до компетенції невеликої групи «посвячених», певної еліти.

1.2. Процеси соціально-мовної спрямованості виявляються в таких тенденціях, як:

а) заміна назв населених пунктів та їхніх частин, організацій, установ, суден, товарів тощо, які стосуються радянської історії та комуністичної ідеології (досить звичайне явище в історії різних країн під час змін політичного ладу); зникнення з активного вжитку, насамперед офіційного, форм звертання та називання *товариш, товаришка* (лишилося, однак, крім лівих політичних організацій, у Збройних силах — як офіційна форма: *Товаришу генерал!* і под., а також, за інерцією, в розмовному мовленні); витіснення мовостилю попередньої епохи — «новомови» (з її евфуїзмами, патетикою, політичними евфемізмами тощо);

б) як наслідок нової авторської самоцензури або редакторської цензури — прагнення до вилучення зі словникового складу суспільно-політичних найменувань радянської доби. Наприклад, вилучення з реєстру академічного ОС-94 наявних у попередньому виданні 1975 р. слів *радянський, Радянський Союз і Союз Радянських Соціалістичних Республік* (хоча є такі історизми, як *Київська Русь, Золота Орда, Західноукраїнська Народна Республіка* і под.), *райком* (хоч є *райвиконком*; у радянський час під райкомом розуміли переважно районний комітет КПРС), *червоноармієць, червоногвардієць* (хоча на своєму місці лишилися *білогвардієць, петлюрівець*); знято словотвірне гніздо *возз'єднання* (очевидно, як таке, що асоціюється насамперед з подіями Переяславської ради 1654 р., про які у відповідних колах говорять тільки як про «приєднання України до Росії», однак це слово вживається, як і раніше, у зворотах на зразок «возз'єднання українських земель» — у 1939, 1940 і 1944/45 рр.). У певних колах існує тенденція до зміни назви *Велика Вітчизняна війна* на *Друга світова війна* або *радянсько-німецька війна*;

в) відновлення (у мовостилі певних кіл) старої практики і практики сучасної західної діаспори подання форм з негативною конотацією *большевик і совети (совіти), советський (совецький, совітський, совіцький)* замість сучасних нормативних форм *більшовик, ради, радянський* — як підкреслення неукраїнськості (занесення їх з Росії) самих позначуваних цими словами понять (наприклад:

³⁴ Козир С., Моргунок В. Проблеми назовництва щодо процесу та наслідків процесу // Проблеми української термінології [Вісник держ. ун-ту «Львівська політехніка». — 2000. — № 402]. — Л., 2000. — С. 52.

«Наукове дослідження суржику в *совєтському* мовознавстві було заборонено». — Л. Масенко. Зазнач. праця, с. 108; пор. так само в сучасній польській мові: презирл. *sowiecki* замість *radziecki*). Це прагнення до відчуження української мови (а отже, й українського народу) від радянської історії шляхом подання реалій цієї історії номінативними засобами іншої мови — російської (ця тенденція, таким чином, переборює тут тенденцію суто національно-мовного пуризму, за мірками якого подібні факти розцінювалися б не інакше як ще один вияв русифікації української мови).

2. Сферами вияву пуристичних тенденцій щодо подолання наслідків впливу російської мови є в наш час мовна поведінка практично всіх, хто постійно або зі службового обов'язку й навіть спорадично користується українською літературною мовою (більша увага до свого мовлення під цим кутом зору; для величезного контингенту осіб, не впевнених у своєму володінні українською мовою, — це намагання говорити так, щоб було не «по-російському»; усне й писемне мовлення осіб, які переходять на спілкування українською літературною мовою з російської, свідчить про помітнішу наявність «антиросійських» гіперизмів порівняно з мовленням осіб з основною українською мовою), й мовна діяльність практично всіх україномовних ЗМІ, видавництв, театрів і т. ін. — це прагнення до відповідної пурифікації мови своїх галузей або й української мови в цілому (звичайно, з різною повнотою й різною спрямованістю такої пурифікації). Але насамперед це такі ділянки функціонування української літературної мови, як:

а) сфера ЗМІ приватної форми власності (у мовній діяльності державних і комунальних ЗМІ така тенденція виявляється значно поміркованіше і звичайно без протиставлення своїх норм чинним правописним і лексико-стилістичним нормам);

б) сфера перекладної літературної, теле- і кінопродукції, де поширилася і значно розширилася мовна стилістика перекладацької практики, яка увиразнилася в галузі літературно-художніх перекладів ще в 60-х рр. Оскільки ж в оригінальній художній творчості, в розмовному жанрі естради, в жанрах популярної пісні в цей же час мова стала, навпаки, «бруднішою» у зв'язку з масовими введеннями в мовну тканину елементів українсько-російського «суржику», жаргонів, просторіччя, в тому числі вульгарного, і взагалі тієї реальної мови, якою навколо розмовляють, то відмінність між мовною стилістикою оригінальної і перекладної продукції посилилася;

в) природно, сфера друкованих видань підкреслюваної української не тільки політичної, а й культурної орієнтації (у спектрі сучасних політичних сил вони представляють ті кола, які звичайно іменуються «правими»; частина з них позиціонує себе як «націоналістичні»). Утім, майже кожне з них дотримується «своєї» мовностилістичної та правописної практики.

У межах самого корпусу літературної мови це: а) сфера правопису (слід відзначити, що під поняттям правописних змін як самі їх ініціатори, так за ними й ширші кола розуміють не тільки і, власне, не стільки модифікації орфографічного та пунктуаційного кодексів писемної мови, покликані узаконити відтворення на письмі певних особливостей живої мови, тобто написання окремо, разом і через дефіс, уживання великої букви, правила переносу, розставлення розділових знаків і т. ін., скільки зміни тих чи інших нормативних засад літературної мови як такої, що стосуються змін насамперед звукового образу та граматичних форм відповідних слів); б) сфера термінології (разом з номенклатурою галузевих

найменувань), оскільки вона виявилася однією з найменш опрацьованих на час розширення суспільних функцій української мови.

Особлива роль у формуванні мовного обличчя друкованого чи електронного засобу масової інформації, книжкового видавництва і т. ін. належить перекладачам і літературним редакторам, тобто категоріям працівників, робота яких полягає в шліфуванні «чужої» мови. Так, якщо порівняти, наприклад, україномовні варіанти російськомовних газет («Київські відомості», «День», «Дзеркало тижня» та ін.) і україномовні оригінальні газети (навіть «Літературну Україну»), то можна помітити, що в перших українська мова має вигляд помітно рафінованішої, «більш української». Привертає увагу масовість уживання в межах одного тексту тих мовних одиниць, що їх перекладачі та літредактори вважають прийнятнішими, і швидкість поширення таких одиниць у різних ЗМІ. Так, у межах однієї статті, тобто жанру наукового стилю (Д. Арель. Спокуса «націоналізації» української держави // *Сучасність*.— 1995.— № 12.— С. 84–107), ужито: *заввичай* (у синтаксичній функції обставини) — 13 разів (*звичайно* — 1 раз як вставне слово), *впродовж* — 10 (*протягом* відсутнє взагалі), *аби* — 6 (*щоб* — 1), *попри* — 4 (*незважаючи на* — 1), *аніж* і *окрім* — по 6 разів (за відсутності *ніж* і *крім*). Протягом останнього часу ЗМІ швидко підхопили новозапроваджені *чільник* і *майже відразу після цього очільник*, після широкого запровадження *шпиталь* — *шпиталізувати*, *шпиталювати*, *шпиталити* (замість *госпіталізувати*), *під орудою* (у СУМ — заст.): «оркестр (хор, ансамбль) під орудою NN», пор. «традиційне» *під керуванням* (*під керівництвом*). Визначаючи свій окремих мовний режим, встановлюючи свої мовні норми, ЗМІ, видавництва не вважають, як давніше, для себе авторитетом приписи нині чинного УП-90/93, рекомендації нормативних словників і довідників (у тому числі й тих, що мають гриф Національної академії наук і Міністерства освіти і науки), крім, можливо, тих, з якими солідаризуються в тих чи інших питаннях нормативних засад української мови³⁵. Засоби масової інформації, які іменуються «четвертою владою» (після законодавчої, виконавчої й судової), особливо електронні, тепер перебирають на себе функцію «першої влади» в питанні норм української мови.

Несхильність до сприйняття подібних пурифікаційних тенденцій у їхніх особливо помітних формах виявляють (крім, природно, основних верств населення із соціально консервативною психологією та пасивним небажанням змін у мові, як і у всьому, до чого вони звикли, або ж активнішим їх несприйняттям, як і всього того нового, з чим вони пов'язують погіршення свого життя) кола мовців середнього і старшого покоління — користувачів літературної мови з уже сформованими до періоду цих змін навичками володіння нею, які вже були достатньо впевненими у своїх знаннях (учителі, журналісти, письменники та ін.), а також нове покоління ліберальної (політично не заангажованої) інтелігенції (пор., наприклад, *Семен Либонь* і *Юрко Позаяк* — іронічні літературні псевдоніми О. Семенченка та Ю. Лисенка, які в своїх творах кінця 80-х — початку 90-х рр. прагнули орієнтуватися на ту українську мову, яку чули навколо)³⁶.

³⁵ Пор. в опублікованому кодексі мовностилістичних норм телеканалу СТБ: у «настановах щодо складних і суперечливих випадків написання (насамперед, звичайно, вимови.— О. Т.) слів... удосконалено (! — О. Т.) або уточнено деякі правила чинного правового кодексу української мови»; «Це дуже практичний проект. Ми хочемо впровадити моду на красиве (! — О. Т.) українське мовлення» (*Промова, або Де ми помиляємося...* — К., 2006.— С. 5, 7).

³⁶ Пор., наприклад: «За словами письменниці, вона не є прихильницею мовного пуризму. «Мова,— каже вона,— є сильною не своєю імунною системою, себто силою захисту від інших мов, а своїм міцним здоровим шлунком. Інакше кажучи, не тим, що вона відторгає від себе, а тим, що вона може увібрати і перетравити» («*Г. Вдовиченко. [Інтерв'ю з Оксаною Забужко]* // ВЗ, 22.09.2000). Виступаючи проти тенденції до витіснення з української мови, зокрема, пасивних зворотів, активних дієприкметників на *-чий*, І. Качуровський вважає, що це «лише прояв комплексу меншовартості — так само, як і свідоме запозичення з російського таких слів чи зворотів, котрі витискають з нашої мови вже існуючі в ній... явища» (*Качуровський І. Основи аналізу мовних форм: Стилістика*.— Мюнхен; Ніжин, 1994.— С. 86).

Оскільки питання подальшого вдосконалення нормативної основи української літературної мови та її реформування в напрямі дерусифікації є одним із двох основних аспектів сучасної мовної ситуації в Україні (поряд з розширенням поля соціального функціонування української мови в її конкуренції з російською мовою), воно стало досить політизованим — у баченні як радикальних прихильників таких реформ літературної мови (з явним або неявним ототожненням позицій: хто проти реформ, той за дальшу русифікацію української мови й самої України), так і їхніх найбільших антагоністів, якими стали суспільні кола, що виступають проти тієї лінії в сучасному житті країни, яку вони характеризують як «насильницьку українізацію», — це ліві політичні сили і кола російської політичної та культурної орієнтації. Так, у «мовній» частині передвиборних програм Комуністичної партії України (у виборах до Верховної Ради та президентських виборах), крім звернення до російськомовного населення країни — обіцяння надати російській мові статус другої державної, є й апелювання до україномовного населення і взагалі до тих, хто не сприймає нових віянь в українській літературній мові, — запевнення, що українська мова отримає свій природний розвиток і буде очищена від насадженої мови діаспори, «захист української мови від сплюндрування псевдопатріотами» і под. Болісно сприймаючи факт поступового звуження поля соціального функціонування російської мови в сучасній Україні як наслідок розширення позицій української мови, ці кола (як у самій Україні, так і в Російській Федерації) переносять своє негативне ставлення й на українську літературну мову, використовуючи, зокрема, і явище сучасного пуризму (сприймаючи або — очевидно, значно частіше — тенденційно видаючи численні аматорські пропозиції в цьому напрямі та приклади з перевиданих галузевих словників 20-х рр. як офіційну позицію влади, не втримуючись навіть від спокуси поширення відверто антиукраїнських анекдотів на мовні теми часів громадянської війни та українізації 20-х рр.). Так, в одному з випусків телепрограми «Культурна революція» на т/к «РТР — Планета», присвяченому темі сучасних масових мовних запозичень (15.01.2005), ведучий, міністр культури Російської Федерації М. Швидкий, після того, як один з учасників став говорити в позитивному плані про турецький пуризм, звернувся до фактів української мови: «Мне ближе украинский язык. Там ввели (? — О. Т.) вместо слова акушерка (ну понятно, русское слово) *баба-пупорізка*. Ну, отрезает пупок. Это хорошо или плохо?» (інтелігентна публіка при цьому стримано-іронічно посміхається; цей та інші приклади з укладеного на основі медичних словників 20-х рр. словника РУМС наводять у подібних ситуаціях особливо часто); «Теперь моду на украинский язык диктуют из Галиции. Над изменением норм современного украинского языка от современной оранжевой власти работала специальная комиссия (?! — О. Т.). Например, вместо *атлет* — *здорбв*, значит: *легкоздорбв, тяжелоздорбв...*» (з інформаційної програми «Постскрипtum» російського т/к «ТВЦ — Международный», 8.04.2006); констатуючи, що в Україні «Пушкина теперь изучают в школе в обязательном переводе на украинский», ведучий програми «Время» на російському т/к «Первый канал. Всемирная сеть» ілюструє це прикладом: «Чи гепнусь я, дрючком пропертий, Чи мимо прошпандюрить він», переконуючи телеглядачів, що це український переклад арії Ленського з опери «Євгеній Онегін»: «Паду ли я, стрелой пронзенный, Иль мимо пролетит она» (пор. ці рядки у відомому перекладі М. Рильського: «Впаду я, вражений стрілою, Чи мимо пролетить вона»).

3. Сучасні пурифікаційні процеси, спрямовані на частковий перегляд нормативних засад української літературної мови з тенденціями до відштовхування від наслідків іншомовних впливів і до посилення ролі питомої мовної основи, мають певні подібності й відмінності в інших слов'янських мовах на сучасному етапі їхнього розвитку (з різною повнотою вияву та охопленням різних сегментів мовної структури відповідних мов, з різною соціально-культурною базою цих процесів).

3.1. За особливостями вияву основного, етнізаційного, різновиду мовного пуризму³⁷ — як власне очищення від масивів іншомовних запозичень та, рідше, недопущення подібних масових впливів на майбутнє (такі назви цього різновиду, що існують у мовознавстві, як ксенофобний, або націоналістичний, пуризм, не видаються бездоганими з огляду на можливість їх тільки негативно-оцінного розуміння) — сучасна українська літературна мова характеризується на загальнослов'янському тлі такими параметрами.

А. За ставленням переважної більшості носіїв української літературної мови до наявності в її корпусі (переважно в лексиці) значного масиву іншомовних запозичень у цілому та до теперішнього масового напливу запозичень, в основному англоамериканізмів, — ставленням, у якому майже не простежується тенденція до обмеження таких впливів, українська мова, як і сучасна білоруська літературна мова, продовжує перебувати (від 1933 р.) в силовому полі традицій російської літературної мови, яка загалом досить спокійно або й позитивно сприймає це мовне явище (ще від реформ Петра I): з одного боку, тому, що «російська мова розвивалася й росла як мова державна, національна самобутність якої ніколи не зазнавала серйозної загрози ззовні»³⁸, з другого, — тому, що вживання іншомовних (західноєвропейських) слів ніби демонструє культуру мовця, його належність до суспільних еліт, свідчить про «науковість» тексту і т. ін., тобто є одним із чинників соціального престижу мовця. Як спроби представників крайнього крила пуризму боротися проти засилля іншомовної лексики в цілому (це орієнтування на практику українізації та білорусизації 20-х рр., пожвавлення ідеології російського «почвенництва», зокрема в особі О. Солженицина³⁹, окремі словники з найнесподіванішими, аж до цілком курйозних, пропозиціями), так і виступи представників творчої і наукової інтелігенції проти навали новітніх запозичень (з публіцистично загостреними характеристиками сучасного стану відповідних мов як «русангл» — «русский + английский»⁴⁰, «укрлиш» — «українська + English»⁴¹) звичайно не доходять до стадії практичного втілення.

У цьому плані сучасні східнослов'янські мови, як і раніше, відрізняються від західнослов'янських (особливо чеської) і таких південнослов'янських мов, як словенська і хорватська, з їхнім традиційно сильнішим пуризмом (у східнослов'янських мовах не можна провести навіть вододілу між сферами розмовного, некодифікованого слововжитку, де новітні запозичення можуть широко функціонувати, і науковим, офіційно-діловим, публіцистичним стилями, де їх уживання стримується). Однак новітній масовий наплив запозичень стримується

³⁷ Пор. класифікацію тенденцій мовного пуризму на слов'янському матеріалі, наприклад: *Thomas G. The Development of Slovak Purism // Oxford Slavonic Papers (New Series).*— 1997.— Vol. 30.— P. 67; *Markowski A. Podstawy wobec języka // Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN / Pod red. A. Markowskiego.*— Warszawa, 1999.— S. 1723–1724.

³⁸ *Исаченко А. В. К вопросу о структурной типологии словарного состава славянских литературных языков // Slavica.*— 1958.— R. 27. Seš. 3.— С. 350.

³⁹ *Солженицын А. И. Русский словарь языкового расширения.*— М., 1995.— 272 с.

⁴⁰ *Дуличенко А. Д. Русский язык конца XX столетия.*— München, 1994.— С. 315–317.

⁴¹ *Радчук В. Взнач. праця.*— С. 26–27.

вже дедалі менше в межах усього слов'янського світу⁴², що зумовлено не тільки власне номінативними потребами, але й — і це особливо показово — факторами соціокультурного плану, тобто соціальною престижністю, модністю запозичень і т. ін. (найпоширеніше протистоять цьому словенська і хорватська мови⁴³). Особливо негативно сприймають деструктивні для відповідних національних мов наслідки процесу мовної глобалізації культурні еліти носіїв слов'янських мов з міцними традиціями повномасштабного функціонування — як відхід від раніше завойованих цими мовами соціальних позицій. Так, російські діячі культури й науки характеризують це явище в поняттях «занепаду російської мови», оскільки вона вже мала стан, найбільш кодифікований серед інших слов'янських мов, функціонує як одна зі світових мов і є «великою й могутньою» (один із стереотипів масової свідомості носіїв російської мови); дещо подібне сприйняття відзначається в масовій свідомості носіїв польської, чеської мов⁴⁴. У мовознавчих журналах західно- і південнослов'янських країн проводяться конкурси серед читачів на пошуки питомих відповідників до іншомовних слів.

У юридичному плані певний захист самобутності національної мови передбачено в польському законі про мову 1999 р. (у сферах реклами, назв та опису товарів, у документації). Повніша заборона на вживання «іншомовних слів за наявності загальноновживаних аналогів у російській мові» передбачалася в попередніх редакціях закону про російську мову, проте в остаточному його варіанті 2005 р. це формулювання вийшло досить згладженим.

Б. Однак різко посилилася тенденція до вибіркового (односпрямованого) пуризму, характерна насамперед для мов народів, які в попередній період своєї історії входили до складу держав, зокрема федеративних утворень, як непровідні нації, і спрямована на обмеження наявності в їхній структурі елементів мови раніше провідної нації. За цим параметром українська мова виявляє паралелі з сучасними білоруською (з посиленням антиросійського пуризму), хорватською⁴⁵ (існує термін «хорватизація» — як націоналізація хорватської літературної мови⁴⁶), словенською і новокодифікованою боснійською (з посиленням антисербського пуризму⁴⁷) та словацькою (з певним дистанціюванням не тільки від чеської⁴⁸, а й від угорської мов) літературними мовами, а також —

⁴² Див., зокрема: Internacjonalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti.— Bratislava, 1999.— 166 s.; Komparacja współczesnych języków słowiańskich : Słowotwórstwo / Nominacja / Red. nauk. I. Ohnheiser.— Opole, 2003.— 541 s; *Улічний О.* Чешский язык в конце двадцатого века // Sprachwandel in der Slavia...— Frankfurt am Main etc., 2000.— Тl. 1.— С. 141, 146–147.

⁴³ *Пфандль Х.* О силе и бессилии пуризма : Англицизмы и интернационализмы и их возможные альтернативы (на материале русского, словенского и хорватского языков) // Вопр. языкознания.— 2003.— № 6.— С. 108–122.

⁴⁴ Див., зокрема: *Дуличенко А. Д.* Знач. праця.— С. XI–XII, 315–336; *Bieder H.* Восточнославянские языки : Словообразование и культура языка // Komparacja współczesnych języków słowiańskich.— S. 360–365; *Данеш Фр., Чмейркова С.* Экология языка малого народа // Язык — культура — этнос.— М., 1994.— С. 34–35.

⁴⁵ Див., наприклад: *Samardžija M.* Normierung und Standardisierung des Kroatischen // Sprachwandel in der Slavia...— Тl. 2.— S. 583–597; *Kunzmann-Müller B.* Sprachlicher Wandel im modernen Kroatischen // Ibid.— Тl. 1.— S. 129–140; *Newekłowsky G.* Serbisch, Kroatisch, Bosnisch, Montenegrinisch — Perspektiven // Ibid.— Тl. 2.— S. 552–553.

⁴⁶ Див., наприклад: *Багдасаров А. Р.* Социально-политические аспекты функционирования лексической системы современного хорватского языка (90-е годы XX века) // Славяноведение.— 2001.— № 1.— С. 51.

⁴⁷ Див., наприклад: *Newekłowsky G.* Op. cit.— S. 554–555, 558.

⁴⁸ Див., наприклад: *Berger T.* Zur Standardisierung und Normierung des Tschechischen und Slovakischen nach der Aufteilung der Tschechoslovakei // Sprachwandel in der Slavia...— Тl. 2.— S. 674–675.

уже на іншій мотиваційній основі відштовхування від раніше «провідної» мови — з болгарською (з активізацією в рамках процесу «відродження» з другої половини 80-х рр. кампанії щодо обмеження слідів турецької мови⁴⁹) та македонською (з дистанціюванням від болгарської мови) літературними мовами. Так, серед спільних для цих мов тенденцій до посилення («відродження») питомих особливостей можна вказати на такі явища, як: відштовхування від масивів тієї запозиченої лексики, яка є спільною для них і для мов раніше провідних націй (у хорватській мові це, зокрема, зменшення питомої ваги турецьких слів, наявних і в сербській мові); актуалізація тієї частини лексики, відсутньої або пасивізованої в мові раніше провідної нації, яка вже стала вважатися застарілою, тобто архаїзаційний пуризм як одна з форм реалізації етнізаційного пуризму (тут можна відзначити певні паралелі між українською, білоруською і хорватською мовами); активізація тих словотвірних типів і моделей, які є менш характерними для мови раніше провідної нації: так, у межах тенденції до словотвірної фемінізації відзначається вища її продуктивність в українській і білоруській мовах порівняно з російською, у хорватській: *doktorica* «жінка — доктор наук», *ministrica* «жінка-міністр» та ін. — порівняно із сербською мовою); тенденція до оновлення правописних кодексів національних літературних мов (з дальшим їх дистанціюванням від нормативних засад мов раніше провідних націй) — в українській, білоруській, словацькій, хорватській, словенській мовах⁵⁰.

Але на відміну від пуристичних тенденцій у Хорватії та Словенії, де вони мають широку підтримку в ЗМІ й на рівні державної мовної політики, в сучасних Україні й тим більше в Білорусі ці процеси не мають такої соціальної бази.

Сучасні слов'янські літературні мови об'єднує, крім того, ще одна лінія одностороннього пуризму, вже спільна для них, — тенденція до обмеження в їхніх корпусах елементів російської мови (як мови, що посідала провідну позицію серед інших іноземних мов у країнах колишнього соціалістичного табору).

3.2. За особливостями реалізації пуризму елітарного спрямування зміни найповніше відбуваються в межах нової тенденції до «вестернізації», яка має різні форми вияву в сучасних слов'янських мовах. Це: а) спільна для них більша або менша відкритість для новітньої хвилі запозичень із західних мов; б) у культурно-мовному житті православних слов'янських народів з їхньою кириличною графікою, а також боснійських мусульман — ті чи інші тенденції до поширення латинської графіки (це стосується насамперед мов народів колишньої Югославії: у Сербії, де за конституцією допускається користування сербською мовою і в латинському графічному оформленні, усвідомлюють потребу в захисті сфери вживання кирилиці від латиниці⁵¹; нововизнана в офіційному статусі боснійська мова стала орієнтуватися переважно на хорватський, а не сербський мовний стандарт, включно з латиноалфавітною графікою, хоч офіційно латиниця й кирилиця є рівноправними; тенденція до використання латиниці поширюється і

⁴⁹ Български език / Red. nauk. S. Dimitrova.— Opole, 1997.— С. 31–37.

⁵⁰ Потребу в певному оновленні у сучасних умовах нормативно-правописних кодексів національних мов відчувають і мовознавці Чехії та Росії (див.: *Pravidla českého pravopisu*.— Praha, 1993; *Свод правил русского правописания : Орфография. Пунктуация (проект)*.— М., 2000), але тут це зумовлюється, з одного боку, внутрішнім станом відповідних літературних мов (потребами в дальшому вдосконаленні системи правил), а з другого, — зовнішніми соціальними факторами цього часу: зміною суспільного ладу (звідси, зокрема, необхідність перегляду правил уживання великої літери), загальною демократизацією суспільного життя (звідси узаконення більшої кількості варіантних написань та ін.).

⁵¹ *Пешикан М. Правописна норма // Српски език / Red. nauk. M. Radovanović*.— Opole, 1996.— С. 175.

в нововизнаній чорногорській мові з її офіційним кириличним письмом⁵²); в) в українській і білоруській літературних мовах, крім того, це ще одна лінія такої орієнтації — певні тенденції до запровадження елементів мовної практики часів українізації / білорусизації 20-х — початку 30-х рр. і літературних варіантів цих мов, які існували в Західній Україні й Західній Білорусі до 1939 р., продовжують існувати в житті західних діаспор цих народів і характеризуються, по-перше, значно меншою представленістю запозичень з російської мови, але ширшою наявністю полонізмів і германізмів, а по-друге, спиранням на південно-західні говори цих мов.

3.3. Найповніші паралелі в перебігу тенденцій національно-мовного пуризму виявляються між українською і білоруською літературними мовами на сучасному етапі їхнього розвитку. Спільними є також тенденції до посилення внаслідок цього порівняно елітарного характеру української і білоруської літературних мов (досить значного розриву між живою розмовною практикою і стандартом) на тлі російської мови⁵³ та заполітизованість дискусій щодо нормативних засад обох мов (тут мається на увазі полеміка не між прихильниками української / білоруської — російської орієнтації у поглядах на дальший розвиток мовних ситуацій у цих країнах, а між самими «україністами» і «білорусистами»: з протиставленням «патріотичної» і «непатріотичної» позицій, із звинуваченням опонентів у прагненнях до «русифікації» / «полонізації» або «діаспоризації»). Соціально-культурна база цих тенденцій у їхньому особливо повному вияві також здебільшого спільна: це насамперед мовна діяльність друкованих органів та громадських організацій з підкреслюваною національною політичною й культурно-мовною орієнтацією, сфера ЗМІ, видавництва і т. ін. недержавної форми власності, перекладна література.

Але — як наслідок різної повноти соціального функціонування обох цих мов і різних напрямів державної мовної політики в сучасних Україні й Білорусі — в реалізації відзначених процесів у цих двох країнах є й істотні відмінності. Це насамперед: а) у Білорусі такі процеси в їхньому особливо виразному вияві звичайно характеризують мовну діяльність опозиційних щодо державної влади культурних, громадських і політичних сил. Навіть у такому формулюванні з білоруського закону про мови в редакції 1998 р.: «У засобах масової інформації не допускається спотворення загальноприйнятих норм використовуваної мови» — вбачають правовий захист владою саме норм офіційно чинного варіанта

⁵² Певні, щоправда досить незначні, ініціативи в цьому напрямі простежуються на неофіційному рівні і в межах сучасних білоруської (*Мечковская Н. Б.* Белорусский язык: Социолингвистические очерки.— München, 2003.— С. 61–62), української, болгарської (*Станкович Б. К.* вопросу о функционировании славянских языков в интегрирующей Европе // Зборник Матице српске за славистику.— 2003.— 63.— С. 259) мовних ситуацій. Використання латинської графіки помітно розширилося в країнах з кириличною системою письма у зв'язку з наявністю іношомовних слів в оригінальному написанні в назвах магазинів, ресторанів та інших закладів (пор. також паралельні назви або підназви в газетах на зразок укр. «Час / Time», «Книжжик-review», рос. «Коммерсантъ-daily» і под.), у назвах товарів, у мові реклами, з використанням варваризмів на зразок *VIP-каюта*, *PR-технології* та стилізації під окремі латинські літери в українських (російських та ін.) словах: *МОЛОДЬСПОРТЛОТО* (напис на кіосках, де продають спортивні лотереї), *ТОРГОВИЙ DIM* (напис на магазині), у зв'язку з використанням латиниці в роботі електронної пошти в мережі Інтернет. Див. також, наприклад: *Dunn J. A.* The Role of English in the Development of Modern Russian // Sprachwandel in der Slavia...— Тл. 1.— Р. 88–101; *Ажнюк Б. М.* Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації // Мовознавство.— 2001.— № 3.— С. 48–54.

⁵³ Див., наприклад: *Мечковская Н. Б.* Постсоветский русский язык: новые черты в социолингвистическом статусе // Russian Linguistics.— 2005.— С. 56; *Лукашанец А. А.* Зазнач. праця.— С. 188–189.

літературної мови, усталеного після 1933 р.⁵⁴; б) у зв'язку зі значно вужчою соціальною базою функціонування білоруської літературної мови й загрозою її повного витіснення із суспільного життя в середовищі прихильників зміцнення її соціальних позицій окреслюється прагнення до пом'якшення гостроти в обговоренні різних питань нормативної основи літературної мови, обох варіантів її правопису, схильність до розуміння недоцільності абсолютизації пуристичного ставлення до мови⁵⁵ (для відповідного аспекту сучасної мовної ситуації в Україні це поки що не характерно); в) серед тих слов'янських мов, на які орієнтується сучасний процес білоруського мовного «відродження» в його дистанційованні від російської мови, виступає, крім польської, також українська мова (звичайно, меншою мірою)⁵⁶, і, таким чином, цей процес тут є дещо ширшим від рамок «вестернізації».

3.4. Пуристичні процеси соціально-мовної спрямованості виявляють в усіх слов'янських мовах постсоціалістичного періоду багато спільного — це насамперед відштовхування (з витісненням з ужитку, іронізацією тощо) від офіційного мовостиллю попередньої епохи, який (за зразком англ. *newspeak* Дж. Оруелла) стали іменувати як рос. *новояз*, п. *powotowa*, укр. *новомова*, серб. *новоговор*⁵⁷ і под.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВЗ	— Високий Замок (газ., м. Львів).
ГУ	— Голос України (газ.).
ЗВУ	— За вільну Україну (газ., м. Львів).
ЗМІ	— засоби масової інформації.
КВ	— Київські відомості (газ., україномовний варіант).
Коз., Шенд.	— <i>Козирський В., Шендеровський В.</i> Українсько-англійсько-німецько-російський словник фізичної лексики. — К., 1996. — 936 с.
к/ф	— кінофільм.
ЛУ	— Літературна Україна (газ.).
Ог.	— <i>Огієнко І.</i> Український стилістичний словник. — Л., 1924. — 496 с.
ОС-94	— Орфографічний словник української мови / Головапук С. І., Пещак М. М., Русанівський В. М., Тараненко О. О. — К., 1994. — 865 с.
РУМС	— Російсько-український медичний словник / Мусій О., Нечаїв С., Соколюк О., Гаврилук С. — К., 1991. — 100 с.
РУСЖ	— Російсько-український словник / За ред. В. В. Жайворонка. — К., 2003. — 1403 с.
РУСКар.	— <i>Караванський С.</i> Російсько-український словник складної лексики. — К., 1998. — 712 с.
РУСНТ	— Російсько-український словник наукової термінології : Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос. — К., 1998. — 890 с.
Сл. військ.	— Російсько-український словник для військовиків / Бурячок А., Демський М., Якимович Б. — К., 1995. — 384 с.
СУМ	— Словник української мови : В 11 т. — К., 1970–1980.
т/к	— телеканал.
ТСН	— «Телевізійна служба новин».

⁵⁴ *Запрудскі С.* Правапіснныя рэформы ў славянскіх літаратурных мовах у ХХІ стагоддзі. — Мінск, 1998. — С. 18.

⁵⁵ *Запрудскі С.* Стратэгія развіцця беларускай мовы ў ХХ стагоддзі як спосаб палагодзіць моўны канфлікт у Рэспубліцы Беларусь // Мовні конфлікты і гармонізація суспільства. — К., 2002. — С. 186–190.

⁵⁶ *Bieder H.* Tendencje rozwojowe norm białoruskiego języka literackiego: rusyfikacja, polonizacja czy białorutenizacja? // *Acta Polono-Ruthenica.* — Olsztyn, 1996. — S. 301–308; *Мечковская Н. Б.* Белорусский язык... — С. 132–135; *Жураўскі А.* Праблемы норм беларускай літаратурнай мовы. — Мінск, 1993. — С. 14, 31.

⁵⁷ Див., наприклад: *Hinrichs U.* Das heutige Serbisch // *Sprachwandel in der Slavia...* — Тл. 2. — S. 568–569.

- т/ф — телефільм.
УП-90 — Український правопис.— К., 1990.— 236 с.
УП-99 — Український правопис : Проект найновішої редакції / Керівник робочої групи В. В. Німчук.— К., 1999.— 340 с.
УР-1 — Перша програма Українського радіо.
УС — Українське слово (газ.).
УТ-1 — Перший (Національний) телевізійний канал.

О. О. TARANENKO

THE MODERN TENDENCIES TO REVISION OF THE NORMATIVE PRINCIPLES OF THE UKRAINIAN STANDARD LANGUAGE AND THE PHENOMENON OF PURISM (AGAINST AN ALL-SLAVONIC BACKGROUND)

The article deals with the modern tendencies (the end of XX — the beginning of XXI centuries) to revision of the normative principles of the Ukrainian standard language with the purpose of revival of its proper peculiarities and purification of the consequences of influence of other languages, mainly Russian (against a background of other modern Slavonic standard languages).

Key words: modern Ukrainian language, norms of the Ukrainian standard language, purism.